

Türk Diplomatik Raporlarında Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu

*Betül TEKİNSOY**

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Tokat

E-Mail: betultekinsoy@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5342-366X

Yunus Emre TEKİNSOY

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Tokat

E-Mail: yunusemretekinsoy@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1806-4542

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 09.08.2025 Kabul Tarihi / Accepted: 15.04.2026

ÖZ

TEKİNSOY, Betül; TEKİNSOY, Yunus Emre, **Türk Diplomatik Raporlarında Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu**, CTAD, Yıl 22, Sayı 44 (Bahar 2026), s. 321-355.

Tek partili dönemin son muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası tıpkı kendisinden önce kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının da olduğu gibi çok partili hayata geçiş denemesinin başarısız bir örneğini teşkil etmiştir. 99 günlük ömrü olan ve güdümlü muhalefet partisi olarak da adlandırılan SCF'nin ortaya çıkışında başta ülkede çok partili demokratik

* Sorumlu yazar / Corresponding author

anlayışının yerleştirilmek istenmesi olmak üzere, tek parti iktidarına atfedilen yolsuzluk ve rüşvet iddiaları, bireysel özgürlüklerin kısıtlanması, CHF iktidarının reform politikaları ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye'ye olan olumsuz etkileri önemli rol oynamıştır. SCF'nin kuruluş süreci gerek ulusal gerekse uluslararası mahfillerde yakından takip edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle muhalif bir partinin kuruluşunun ulusal basındaki yankıları dönemin gazeteleri ele alınarak irdelenmiştir. Devamında ise yabancı devletlerde görev yapan Türk diplomatlarının raporlarından hareketle uluslararası mahfillerde SCF'nin kuruluş sürecinin algılanışı değerlendirilmiştir. Nitekim bu husus çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Böylelikle SCF'nin kuruluşunun yabancı devletlerdeki yansımaları ile dönemin Türkiye'sinin iç siyasetine etkilerinin benzerlik gösterip göstermediği sorusuna açıklık getirmek amaçlanmıştır. Çalışmada Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivinde yer alan belgeler temel kaynak olarak kullanılmış olup ayrıca ulusal basın ve dönemle ilgili kaleme alınan çeşitli araştırma-inceleme eserleri istifade edilen kaynaklar arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Muhalefet, Diplomat, Rapor, Dış Politika.

ABSTRACT

TEKİNSOY, Betül; TEKİNSOY, Yunus Emre, **The Establishment of the Liberal Republican Party in Turkish Diplomatic Reports**, CTAD, Year 22, Issue 44 (Spring 2026), pp. 321-355.

The last opposition party of the single-party era, the Liberal Republican Party (SCF), like its predecessor, the Progressive Republican Party, was a failed attempt at a transition to multi-party politics. The desire to establish a multi-party democratic understanding in the country, above all, along with allegations of corruption and bribery attributed to the single-party government, restrictions on individual freedoms, the reform policies of the CHF administration, and the negative impacts of the 1929 World Economic Crisis on Turkey, played a significant role in the emergence of the SCF, which had a 99-day lifespan and was also referred to as a “guided opposition party”. The founding process of the SCF was closely followed in both national and international circles. This study first examines the repercussions of the founding of an opposition party in the national press through newspapers of the period. Subsequently, the perception of the SCF's founding process in international circles is evaluated based on reports from Turkish diplomats serving in foreign countries. Indeed, this issue constitutes the main theme of this study. Thus, this study aims to clarify whether the SCF's founding resonated with foreign states and its impact on Turkey's domestic politics at the time. The study used documents from the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs as primary sources, while the national press and various research and analysis works related to the period were also utilized.

Keywords: Liberal Republican Party, Opposition, Diplomat, Report, Foreign Policy.

Giriş

Dünya Ekonomik Bunalımı ve otoriterleşme eğilimlerinin gölgesindeki 1930 yılında muhalefetin tasfiyesiyle devletle bütünleşen Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), ülke yönetiminde mutlak otorite haline gelmiştir. Hükûmetin denetimsiz ve sorumsuz yapısına yönelik eleştirilerin arttığı bu çalkantılı ortamda, yeni bir muhalefet partisinin kurulacağı haberi 8 Ağustos 1930'da kamuoyuna yansımıştır.¹

Tek parti döneminin ikinci ve son muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkasının (SCF) kuruluşunda pek çok etkenin rol oynadığı görülmektedir. Bu etkenlerin başında, yeni kurulan Cumhuriyetin tek partiyle yönetiliyor olmasından ve bu durumun otoriter bir yönetimi çağrıştırmamasından duyulan rahatsızlığın CHF iktidarını ikinci bir siyasi partinin kurulmasına sevk etmesidir.² Zira İzmir Suikastı sonrasında güçsüz de olsa var olan muhalefetin tasfiye edilmesi ile farklı siyasi düşünceler de tamamen kaybolmuş ve bu durum “Tek-Parti” otoritesinin ülkede yerleşmesine neden olmuştur.³ Diğer taraftan İngiltere, Fransa ve ABD gibi liberal devletler tek parti yönetimlerini demokrasinin ruhuna uygun bulmadığı gibi, bu tür rejimleri Sovyetler Birliği'ndeki rejimin benzeri olarak nitelendirerek tepki göstermekteydi. Üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın temel hedeflerinden birisi de çok partili hayata geçilerek demokratik teamüllerin işlerlik kazanmasını sağlamak ve denetim mekanizmasının iyi işlediği bir demokrasi inşa etmektir.⁴

SCF'nin kuruluş sürecini etkileyen bir diğer temel faktör, ulusal modernleşme programının tatbik ediliş yöntemidir. Radikal modernleşme hamleleri kapsamında hayata geçirilen inkılapların toplumsal alışkanlıklarda köklü bir değişim öngörmesi, geleneksel yapı ile yeni düzen arasında bir gerilim yaratmış ve bu

¹ Mahmut Akın, “Laiklik Sözleşmesi Temelinde Gündümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Journal of Academic Inquiries*, Cilt 7, Sayı 2, 2012, s. 53-54.

² Çiğdem Erdem “Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Haziran 2013, s. 6.

³ Ömer Çınar, “Siyasal Yaşamımızda Serbest Cumhuriyet Fırkası Tek Partiden Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Denemesi”, *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2015, s. 209.

⁴ Kadir Şeker, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Gelişmelere Bakışı”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 32, Ağustos 2014, s. 3-4.

durum toplumsal huzursuzluğun artmasına sebebiyet vermiştir. Ancak bu huzursuzluğun ortaya çıkardığı muhalefetin yanında belki de daha önemli olarak uygulanan ekonomi politikaları, 1927-1928 yıllarında yaşanan kıtlık, ülkenin doğusunda meydana gelen ayaklanmaların bütçeye verdiği zarar, yabancı sermayenin azlığı ve Osmanlı borçlarının getirdiği yük, var olan mevcut huzursuzluğun giderek artmasına neden olmuştur.⁵ Bunalımının etkisiyle Türk parasının değerinin düşmesi, ithalatı olumsuz etkilemiştir.⁶ Ayrıca buğday fiyatlarındaki düşüş, bir tarım ülkesi olan Türkiye’de genel olarak köylü kesimin yoksullaşmasını beraberinde getirmiştir.⁷ Köylüler, arazi ve ağnam gibi vergileri ödemekte zorlanmışlar, tefecilerden borç almak zorunda kalmışlardır. Tefeciler de borçlarını ödeyemeyen köylünün arazilerine el koymuştur. Hükûmetin uyguladığı devletçilik politikası ekonomik durgunluğa sebebiyet verirken demiryolları inşasına yapılan harcamalar nedeniyle de tarıma yeterli destek verilememiştir.⁸

Mustafa Kemal Paşa bu süreçte CHF’ye karşı halk arasında baş gösteren hoşnutsuzluğun sebeplerini anlayabilmek ve halkın nabzını tutmak için yurt gezilerine çıkmıştır.⁹ 1930 yılında Mustafa Kemal Paşa’nın yurt gezilerinden birine katılan Ahmet Hamdi Bey (Başar) köylülerin durumunu şu ifadelerle değerlendirmiştir:

“Vergi işi... Nereye gitsek vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu yolda yapılan zulümlerden şikâyet edildiği görülüyor. Ekseriye vergisini ödeyemediğinden tarlası, evi-barkı satılmış olanların faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı etkiler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve usullere göre de bir şey yapılamıyor. Geçtiğimiz her yerde bir şikâyet konusu da Ziraat Bankasına aitti. Ziraat Bankaları köylüye borç para vermiyor, çiftçi eli böğründe banka kapılarında dolaşiyor. Hâlbuki aynı banka şehirde tüccara kredi açmaktadır. Tüccar bankadan para alıyor ve köylüye ikraz ediyor...”

⁵ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 26-29.

⁶ Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 43.

⁷ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982, s. 24-25.

⁸ Barış Ertem, “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2010, s. 72.

⁹ Derviş Kılınçkaya, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, Bahar 2012, s. 10-11.

Mustafa Kemal Paşa da söz konusu gezisi sırasında genel sekreteri Hasan Rıza (Soyak) Bey'e söylediği "...*Bunalyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi-manevi perişanlık içerisinde...*" sözleri ile ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları dile getirmiştir.¹⁰

1929 yılının sonlarında ülkedeki siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlardaki bu huzursuz ortama ilaveten, 1930 yılının başında basına da yansıyan yolsuzluk ve rüşvet iddiaları ve dış ülkelerde Türkiye yönetimine dair "dikta" söylemleri artarak devam etmiştir. Ülkede ekonomik bunalımın da had safhaya ulaştığı bu zor günlerde, Mustafa Kemal Paşa da mevcut duruma çözüm olarak alınacak en güçlü tedbirin çok partili siyasal hayata geçmek olduğu kanısına varmıştır.¹¹ Fethi Okyar'ın anılarında belirttiği üzere Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te ikinci bir partinin yer almasının cumhuriyet rejiminin bir gereği olmasının yanı sıra, özgür tartışma koşulları içinde hükümetin denetlenmesi açısından da elzem görmüştür.¹² Mustafa Kemal Paşa, yeni bir siyasi partinin kurulması ve çok partili siyasal yaşama geçilmesi yönünde İsmet İnönü ve Kazım Özalp gibi dönemin önde gelen siyasetçileri ile fikir teatisinde bulunmuştur. Nihayet yeni bir partinin kurulması düşüncesi genellikle kabul görmüş ve Ali Fethi Bey'in liderliğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adıyla yeni bir partinin kurulması uygun görülmüştür.¹³

Mustafa Kemal Paşa'nın çok partili hayata geçiş kararı ve bu süreçteki denge arayışı iç dinamikler açısından bu şekilde değerlendirilebilir. Ancak bu önemli gelişmenin dışarıdan nasıl görüldüğü meselesini de gözden geçirmek gerekmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın çok partili hayata geçiş kararı ve bu süreçteki faaliyetleri, dönemin ABD Ankara Büyükelçisi Joseph C. Grew'un diplomatik raporlarında da değerlendirilmiştir. Grew, SCF'nin kuruluşunu yalnız bir

¹⁰ Necdet Aysal, "Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 11, Sayı 44, Güz 2009, s. 584-585; Avşar, *age.*, s. 45.

¹¹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Başnur Matbaası, Ankara, 1972, s. 273-276.

¹² Fethi Okyar'ın anılarından aktaran Çetin Yetkin, *Atatürk'ün "Vatana İhanet"le Suçlandığı SCF Olayı*, Otopsi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2004, s. 107-108.

¹³ Osman Okyar; Mehmet Seyitdanhoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 63-66; ayrıca bk. Devran Sel, *Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Demokrasi Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluş Sebepleri ve Kapanışına Giden Süreç*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2023, s. 54.

demokratikleşme adımı değil, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın kendi prestijini koruma ve hükümet üzerindeki sorumluluğu paylaşırma stratejisi olarak yorumlamıştır. Büyükelçiye göre; her ne kadar resmî söylem Cumhuriyet rejiminin tesisi üzerine olsa da bu hamlenin arkasında Gazi'nin “*ters giden her şey için tek başına suçlanmaktan yorulması*” ve İsmet Paşa'nın artan gücünü dengeleme arzusu yatmaktadır.¹⁴ ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 1930 tarihli bir diğer raporu, SCF'nin kuruluşunu Büyükelçi Grew'un yazışmalarına ve basın analizlerine de yer vererek değerlendirmektedir. Raporda, Fethi Bey'in istifası ve yeni parti girişiminin Mustafa Kemal Paşa'nın “aşamalı ilerleme” düşüncesinin bir parçası olduğu vurgulanır. “*Manchester Guardian*” muhabirinin görüşlerine dayandırılan değerlendirmede, Türkiye'nin “Sovyet veya Faşist” modellerden “Batılı anlamda gerçek bir demokrasiye” geçiş evresinde olduğu belirtilir. SCF'nin kuruluşu, “*halkın siyaseti düriştçe öğrenmesi*” için bizzat Gazi tarafından kurgulanan bir reform adımı olarak nitelendirilir. Türkiye'deki anayasal süreçleri Tanzimat'a kadar dayandıran raporda bu tecrübe hem Gazi'nin prestijini koruma hem de çok partili hayata geçişi kontrol altında tutma arayışı olarak tanımlanmıştır.¹⁵

Bu çalışmada Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ikinci çok partili hayata geçiş denemesinde SCF'nin kuruluşunun uluslararası mahfillerdeki akisleri ele alınacaktır. Zira yeni bir partinin kuruluşu, Türkiye'nin iç politikasında olduğu kadar dış politikasında da büyük öneme sahiptir. Çalışmanın sorunsalı iki savaş arası dönemin uluslararası ortamında Türkiye'de muhalif bir partinin kuruluş sürecinin yabancı devletlerin siyasi mahfillerinde ve basınında nasıl karşılandığıdır. Buradan hareketle Türk diplomatlarının meseleyi nasıl gördüğü izah edilmeye çalışılmıştır. Çünkü diplomatlar SCF hakkında, görev yaptıkları ülkelerdeki siyasi mahfillerle görüşüp bilgi aktarmanın yanında basından da seçkiler yaparak Dışişleri Bakanlığına raporlar göndermişlerdir. Bu çalışmayı farklı

¹⁴ Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., Jan. 15, 1930- June 13, 1939 Source Library: National Archives (United States). Archives Unbound, https://go.gale.com/ps/retrieve.do?tabID=Manuscripts&resultListType=RESULT_LIST&searchResultsType=SingleTab&retrievalId=2cda0a53-b249-4d2c-a1eb-82068d484935&hitCount=12&searchType=BasicSearchForm¤tPosition=3&docId=GAL.E%7CSC5111470395&docType=Manuscript&sort=Relevance&contentSegment=GDSC221&prodId=GDSC&pageNum=1&contentSet=GALE%7CSC5111470395&searchId=R2&userGroupName=cumhurbr&inPS=true. (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2025).

¹⁵ Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., Jan. 15, 1930- June 13, 1939 Source Library: National Archives (United States). Archives Unbound, https://go.gale.com/ps/retrieve.do?tabID=Manuscripts&resultListType=RESULT_LIST&searchResultsType=SingleTab&retrievalId=650b4730-fb82-436d-94b9-b23d52edf990&hitCount=12&searchType=BasicSearchForm¤tPosition=2&docId=GAL.E%7CSC5111441102&docType=Manuscript&sort=Relevance&contentSegment=GDSC221&prodId=GDSC&pageNum=1&contentSet=GALE%7CSC5111441102&searchId=R3&userGroupName=cumhurbr&inPS=true. (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2025).

kılan yönlerden birisi de SCF'nin kuruluşunu yalnızca Batılı devletler açısından değil Ortadoğu ülkeleri açısından da ele almış olmasıdır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine başvurulmuş kilit noktasını oluşturan yabancı devletlerin SCF'ye olan yaklaşımlarını analiz etmek için Türk Dışişleri Bakanlığının arşivinde yer alan Türk diplomatlarının raporları temel kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Dışişleri Bakanlığı arşivindeki 17 adet belgeden istifade edilmiştir.

SCF'nin Kuruluşu ve Kamuoyuna Yansıması

Fethi Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın parti kurma önerisini kabul etmeden önce, Paşa'nın mevcut partilere ilişkin tutumunu netleştirmesini ve güvence vermesini istemiştir. Yapılan görüşmeler sonunda, Cumhurbaşkanı'nın partiler karşısındaki konumunu açıklığa kavuşturmak amacıyla karşılıklı mektupların yayımlanmasına karar verilmiş; 11 Ağustos'ta Fethi Bey'in, 12 Ağustos'ta ise Cumhurbaşkanı'nın mektubu gazetelerde yayımlanmıştır.¹⁶ SCF'nin liderliğini üstlenecek Fethi Bey mektubunda, Türkiye'nin ekonomik buhran içinde olduğunu ve bunun sebebinin hükûmetin beş yıldır izlediği iktisat siyaseti olduğunu belirtmiştir. Ayrıca hükûmetin halk yararına olmayan harcamalara yöneldiğini, Türk lirasının değerini koruyacak tedbirlerin alınmadığını ve adalet ile iç ve dış siyaset alanlarında önemli eksikliklerin bulunduğunu da vurgulamıştır.¹⁷ Cumhurbaşkanı cevabi mektubunda, TBMM'de ve millet huzurunda millî meselelerin milletin menfaatleri doğrultusunda serbestçe tartışılmasını desteklediğini vurgulamıştır. Yeni bir partinin kurulmasını Cumhuriyet ilkesinin doğal sonucu olarak gördüğünü, cumhurbaşkanlığı görevini tarafsızlık ilkesine uygun yürüteceğini ve kurulacak fırkanın siyasi faaliyetlerinin herhangi bir engelle karşılaşmayacağına dair güvence verdiğini söylemiştir.¹⁸ İsmet Paşa, Fethi Bey'in müstakil fırka teşkilini siyasi hayatta önemli bir tekâmül safhası olarak nitelendirmiş; ancak SCF'nin daha ilk anda hükûmet politikalarına karşıt bir çizgi benimsemesine temkinli yaklaşmıştır. İki parti arasındaki siyasi mücadeleyi kaçınılmaz gören Paşa, iktidarın eleştirilere karşı müsamahalı ve nazik bir tutum sergilemesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre muhalif bir partinin

¹⁶ Aşar, *age.*, s. 89; Ahmet Ağaoğlu anılarında bu mektupların Atatürk, Fethi Okyar ve İsmet İnönü tarafından ortaklaşa yazıldığını belirtmektedir. Bk. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 30-31.

¹⁷ Fethi Bey'in mektubu için bk. *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930, Y. 7, N. 2249, s. 1; *Hâkimiyeti Milliye*, Y. 11, No. 3251, 11 Ağustos 1930, s. 2.

¹⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın cevabi mektubu için bk. *Vakit*, 12 Ağustos 1930, Y. 13, N. 4522, s. 1.

varlığı, hataları görünür kılarak rejimden ziyade CHF'nin güçlenmesine hizmet edecektir.¹⁹

Fethi Okyar, SCF'ye katılmasını istediği bazı CHF milletvekillerinin isimlerini Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuş ve liste küçük değişikliklerle kabul edilmiştir. Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan ve yakın çevresinin listede yer alması, yeni partiye halk desteğini artırma amacını yansıtmaktadır. SCF'ye geçen milletvekillerinin Atatürk'e bağlılığı ise Paşa açısından hem bir güven unsuru hem de gerektiğinde partiyi sonlandırmaya imkân verecek bir tedbir niteliği taşımıştır. Parti programı açısından CHF'den keskin biçimde ayrılmayan SCF, ekonomide liberal bir çizgi ve tekelleşmeye karşı bir tutum benimsemiştir. Ayrıca İsmet Paşa'nın demiryolu politikasını eleştirerek, bu politikanın uzun vadeli borçlanmayla sürdürülmesinin halk üzerindeki yükü azaltacağını savunmuştur.²⁰ Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik ilkelerine bağlılığı esas alan parti programı, ağırlığını dönemin iktisadi sorunlarına vermiştir. Vergi yükünün hafifletilmesi, yolsuzluğun önlenmesi, yatırımların zamana yayılması, Türk lirasının değerinin artırılması ve yabancı sermayeye açılma gibi maddeler, programda ekonomik önceliğin belirgin olduğunu göstermektedir.²¹

SCF'nin kuruluşu, dönemi itibarıyla Türk kamuoyunun en önemli gündemini oluşturmuştur. Türkiye'nin çok partili hayata yeniden geçiş denemesinin kamuoyunda nasıl bir algı oluşturduğu sorunsalının cevabını dönemin basınında aramak doğru bir yaklaşım olacaktır. Gazeteler özellikle köşe yazılarında yeni partinin kuruluş sürecini konu edinmiştir. Cumhurbaşkanının tarafsız kalacağını dile getirdiği ve gazetelere de yansıyan mektubu, CHF iktidarını destekleyen gazetelerin ilk zamanlarda muhalif bir partiye olumlu yaklaşımlarına neden olmuştur. Örneğin Cumhuriyet gazetesi SCF'nin kuruluşunu "*Yeni Fırkanın Teşekkülü Demokrasinin İnkışafını Temine Yarayacaktır*" başlıklı haberi ile okuyucusuna duyurmuştur. Söz konusu haberde Cumhurbaşkanının Fethi Bey'e "*İki fırkanın Cumhuriyeti kuvvetlendirecek mücadelesini memnuniyetle müşahede edeceğim*" ifadeleri büyük puntolarla gazetenin ilk sayfasında yerini almıştır.²² Partinin Cumhuriyet rejiminin bir gereği olarak kurulduğu yönündeki açıklamalar da süreç olumlu yaklaşımını sağlamıştır. Cumhurbaşkanının tarafsız kalacağını beyan etmesi şüphesiz CHF iktidarına muhalif basını da memnun etmiştir. Zira Cumhurbaşkanı tarafsız kalmadığı müddetçe muhalif bir partiye desteklemek pek

¹⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1999, s. 249.

²⁰ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 193-194.

²¹ Şeker, agm., s. 6.

²² *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930, Yıl 7, Nu. 2249, s. 1.

de mümkün olmayacaktır.²³ *Son Posta* gazetesi parti kurulduktan hemen sonra yayımladığı “*Yeni Fırka Halk Arasında Nasıl Karşılandı?*” başlıklı haberinde halkın SCF’nin kuruluşu hakkındaki müspet düşüncelerini yayımlamak suretiyle partiye gösterilen teveccühü ortaya koymuştur.²⁴ Yine aynı gazetede büyük puntolarla “*Mücadeleye Lüzum Yok*” başlığı altında yeni partiye halkın kendiliğinden gösterdiği rağbet ile önemli bir çoğunluk elde ettiği belirtilmiştir. Gazetede İstanbul’un Fethi Bey’in arkasında olduğu, partiye girmek isteyenlerin “*teker teker değil, mahalle mahalle toptan müracaat ettikleri*” bilgisi verilmiştir.²⁵ SCF’ye katılan milletvekillerine dair haberler de gazete sütunlarında yer almış, *Akşam* gazetesi dört milletvekilinin SCF’ye dâhil olduğunu, 12 milletvekilinin de katılmak üzere bulunduğunu okuyucusuna duyurmuştur.²⁶ Bu tarz haberler ile sadece vatandaşların değil milletvekillerinin de SCF’ye ilgi gösterdikleri izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde de SCF’nin teşkiline destek verilmiş ve parti lideri Fethi Bey’e dair olumlu mülahazalar ortaya konmuştur. Siirt Milletvekili Mahmut Bey tarafından kaleme alınan “*Yeni Vaziyet*” başlıklı yazıda yeni teşekkülün CHF hükûmeti için yeni bir kuvvet olacağı belirtilerek SCF’nin kuruluşuna destek verilmiştir. Dahası, batı zihniyetine ve fikirlerine taraftar olan Fethi Bey’in başkanlığında kurulacak olan partinin “*köbne doğu usul ve adetlerinin*” etkisi altına girmeden, inkılap ve cumhuriyet esaslarına bağlı milliyetperver ve idealist kişilerden oluşacağı umulduğu vurgusu yapılmıştır.²⁷ Necmettin Sadak ise “*Yeni Fırka Hakiki Bir İhtiyacın Mahsulüdür?*” başlıklı yazısında, muhalif bir partinin rejimi güçlendirip Meclis’i canlandıracağını ileri sürmüştür. Yazısını SCF’nin kuruluşunun halk tarafından memnuniyetle karşılandığını da belirterek noktalamıştır.²⁸

SCF’nin kuruluş süreci ile alakalı olarak Türk basını yabancı gazetelerden de iktibasta bulunmaktan geri durmamıştır. Yeni gelişme karşısında dünya efkârının aldığı tutum, Türkiye kamuoyunun oluşturulmasında bir araç gibi kullanılmak istenmiş izlenimi vermektedir. Örneğin *Vakit* gazetesinin “*Yeni Fırka İçin Avrupa Matbuatı Ne Diyorlar?*” başlıklı haberi Türkiye’de muhalif bir partinin kuruluşunun yabancı basın ekseninden ele alınmasına örnek gösterilebilir. Gazetenin söz konusu haberinde *Daily Telegraph* gazetesi muhabirinin SCF hakkındaki

²³ Aşar, *age.*, s. 91-92.

²⁴ *Son Posta*, 12 Ağustos 1930, s. 2.

²⁵ *Son Posta*, 20 Ağustos 1930, s. 1.

²⁶ *Akşam*, 23 Ağustos 1930, Yıl 12, Nu. 4262, s. 1.

²⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Ağustos 1930, Yıl 12, Nu. 3266, s. 1.

²⁸ Necmettin Sadak, “*Yeni Fırka Hakiki Bir İhtiyacın Mahsulüdür?*”, *Akşam*, 19 Ağustos 1930, Yıl 12, Nu. 4258, s. 1-2.

görüşlerine yer verilmiştir. Buna göre bahsedilen muhabir tarafından Fethi Bey'in Türkiye'nin Cemiyet-i Akvama kabul edilmesi, Düyun-u Umumiyyeye karşı yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve böylelikle ihtiyaç duyulan kredinin sağlanması için çalışacağı belirtilmiştir.²⁹ *Cumhuriyet* gazetesi de *Times* gazetesinde SCF'nin kuruluşu ile ilgili yayımlanan bir makaleyi sayfalarına taşımak suretiyle yabancı basının yeni partinin kuruluşuna karşı olumlu yaklaşımını konu edinmiştir. *Times* gazetesinde “*Yeni Türk Fırkası*” başlığı ile yayımlanan makalede Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından da bahsedilerek, bu partinin kurulmasına Mustafa Kemal Paşa tarafından 1924 yılında izin verildiği, ancak daha sonra feshedildiği, tüm acı tecrübelerle rağmen yeniden muhalif bir partinin kurulmasının önemini Gazi Mustafa Kemal tarafından da takdir edildiği ifade edilmiştir. Makalede SCF'nin kuruluşu olumlu karşılanmış ve birçok ülkede tek partili siyasi ortamın hâkim olduğu bir zamanda Türkiye’de ikinci bir partinin kurulması dikkate şayan ve kıymetli görülmüştür.³⁰

Yeni partinin kuruluşu gerek basın gerekse de halk nezdinde olumlu karşılanırsa da meydana gelecek gelişmeler partinin ömrünü kısaltacaktır. Bu açıdan SCF kurucularının yaklaşan belediye seçimlerine katılacaklarını bildirmeleri sonun başlangıcı olmuştur. Parti kurulurken ne Mustafa Kemal Paşa ne de CHP'liler SCF'nin iktidara geleceğine ihtimal vermemişlerdir. Zira SCF'den beklenen sadece iktidarın politikalarına yönelik eleştiriler getirmesiydi. Siyasi mahfiller, SCF'nin belediye seçimlerine katılmak istemesini, iktidara gelme isteğine yönelik bir adım olarak görmüştür. Dahası halkın SCF'ye büyük bir teveccüh göstermesi de CHP'lileri tedirgin etmiştir. Belediye seçimleri öncesi SCF yöneticilerinin propaganda amacıyla çıktıkları İzmir gezisinde yaşanan arbede sonrasındaki gelişmelere ilaveten, Fethi Bey'in Alsancak Stadyumunda verdiği nutukta yaşananlar, SCF'nin sona erme sürecini hızlandırmıştır. Gazi'nin izniyle konuşmasını yapan Fethi Bey'in nutkunun bir yerinde cümlesini henüz tamamlamadan kalabalık bir grup büyük uğultularla şapkalarını yere atarak çiğnemeye başlamışlardır. Zira halk “*bizim şapkayı atıp tekrar fesi getireceğimizi*” cümlesini kendi istediği gibi yorumlamıştır. Oysaki Fethi Bey'in cümlesinin tamamı “*bazı kimseler bizim şapkayı atıp fesi getireceğimizi zannediyorlar, yanılıyorlar*” şeklinde kurulmuştur. Bu yaşanan gelişmeler SCF'nin ömrünü daha da kısaltmıştır.³¹

²⁹ *Vakit*, 17 Ağustos 1930, Yıl 13, Nu. 4528, s. 2.

³⁰ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930, Yıl 7, Nu. 2257, s. 1-3.

³¹ Akın, agm., s. 56-57.

Bundan sonraki süreçte CHF'yi destekleyen gazeteler muhalif fırkaya karşı eleştirel bir tutum sergilemeye başlayacaktır.³² Örneğin basında “*Sarıklılar Meselesi ve S. F.’nin Teşkilatı*” başlıklı haberler de yer alacak ve SCF irticai faaliyetlerle ilişkilendirilmeye çalışılacaktır.³³ Basın üzerinden yapılan eleştirilerin yanında İçişleri ve Dışişleri bakanlıkları da SCF karşısında CHF taraftarı bir tutum takınmaktan geri durmayacaktır.³⁴

Bu gelişmeler üzerine SCF'yi dağıtmaya karar veren Fethi Bey, partisinin genel sekreteri Nuri Bey ile Fırkanın kapatılma beyannamesini de yanına alarak Çankaya'ya gitmiştir. Fethi Bey, SCF'nin Mustafa Kemal Paşa'nın garantisi altında kurulduğunu ve kendisine karşı cephe almasının söz konusu olamayacağı belirterek, Fırkanın kapanmasının gerekliliğini ifade etmiş, Cumhurbaşkanı'nın onayını aldıktan sonra da Fesih Beyannamesi'ni 16 Kasım 1930 tarihinde kamuoyuna ilan etmiştir. Parti 17 Kasım 1930'da resmen feshedilmiştir.³⁵

Batılı Devletlerde Görevli Türk Diplomatların Raporlarında Serbest Cumhuriyet Fırkası

SCF'nin Kuruluşunu Olumlu Karşılaman Batılı Devletler

SCF'nin kuruluşu iç siyasette olduğu kadar yabancı devletler nezdinde de büyük akisler yaratmıştır. Bu devletlerde görev yapan Türk diplomatlar, ülkelerin gerek siyasi mahfillerinden gerekse basın organlarından edindikleri izlenimlerini Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri raporlarında dile getirmişlerdir. Paris Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Celal Hazım Bey (Tepeyran) tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen rapor; SCF'nin kuruluşunun Fransa kamuoyunda nasıl

³² CHF destekçisi basın özellikle köşe yazıları aracılığıyla SCF'nin takip ettiği siyaseti ve destekçisi basını eleştirecektir. Örnek yazılar için bk. “Karşı Karşıya”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1930, Yıl 11, Nu. 3281, s. 1; Yunus Nadi, “Yeni fırkanın Mahiyeti”, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1930, Yıl 7, Nu. 2301, s. 1.

³³ Söz konusu haberde sarıklı bir kişinin fırka binasından çıkarken çekilmiş bir fotoğrafının olduğu iddia edilmiştir. Gazetenin 28 Ağustos 1930 tarihli sayısında yayınlanan bu resim üzerine Fethi Bey bir açıklama yaparak; sarıklı birinin fırkaya ne girdiğini ne de çıktığını, fırkaya girse dahi bu durumun kendisinin fırkaya kaydının yapıldığı anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1930, Yıl 7, Nu. 2267, s. 1.

³⁴ İçişleri Bakanlığı'nın elçiliklere gönderdiği raporlarda da SCF'nin kuruluşunun iç siyasette yarattığı etkiler ve partiye yönelik olumsuz değerlendirmeler yer almıştır. Rapora göre “Yarı” ve “Son Posta”nın yayınları ile Fethi Bey'in konuşmaları irticai çevrelerce yanlış yorumlanmış; vergilerin kaldırılacağı, fes ve Arap harflerinin geri geleceği yönünde söylentiler yayılmış ve özellikle İzmir ile bazı şehirlerde gösteriler yaşanmıştır. *TDA*, 2763/47976-229237-15, 24.09.1930, 1-2; Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras, çeşitli elçilik ve maslahatgüzarlara gönderdiği telgrafta SCF'nin kuruluşunun iç siyasetteki etkilerini ayrıntılı biçimde değerlendirmiştir. *TDA*, 2763/47976-229237-12, 08.09.1930, 1-3.

³⁵ Çınar, agm., s. 226-227.

karşılandığı hakkında bilgiler içermektedir. Rapora göre; Fethi Bey liderliğinde kurulan yeni parti ve partinin programı Fransız resmî makamlarında ve basınında genellikle olumlu karşılanmıştır. Partinin kuruluşunun olumlu karşılanmasının başlıca nedenlerinden biri, başkanlığını Fethi Bey'in yapmasıdır. Fethi Bey, son olarak Paris Büyükelçiliği görevini yürütmüş olması nedeniyle Fransa'yı ve Fransız devlet adamlarını yakından tanıma fırsatı bulmuş ve Fransız resmî makamlarınca da sempati ile karşılanmıştır. Bir diğer etken ise Türkiye'nin Fransa ile ilişkilerinde önem arz eden Duyun-u Umumiye İtilafnamesi'ni Türkiye'nin baş delegeşi sıfatıyla Fethi Bey'in imzalamış olmasıdır. Zira Fransız kamuoyu, Fethi Bey'in partisinin iktidara gelmesi durumunda Türkiye'nin söz konusu itilafnameye bağlı kalacağını düşünmektedir. Raporda ayrıca, SCF'nin kuruluşunun Fransa'nın ekonomi çevrelerinde de olumlu karşılandığı ifade edilmiştir. Dahası, Başbakan İsmet Paşa'nın Sivas'ta Osmanlı borçlarına ilişkin yaptığı konuşma ile Tevfik Rüştü Bey'in *Times* gazetesinde yayımlanan “*Türkiye'nin ekonomisinin zor durumda olduğu*” yönündeki açıklamalarına rağmen Türk hisselerindeki yükselişin devam ettiği; ancak Charles Rist tarafından hazırlanan raporun bazı bölümlerinin Fransız basınında yayınlanması üzerine Türk senetlerinin yeniden düşüşe geçtiği belirtilmiştir.³⁶ Görüldüğü üzere Fethi Bey'in Paris Büyükelçiliği görevini ifa ederken Fransa siyasi mahfillerinde sempati kazanması Fransız kamuoyunun Fethi Bey'in partisinin iktidar mücadelesine olumlu yaklaşmalarına neden olmuştur. Ayrıca, yeni fırkanın ekonomide liberalizmi benimsemesi de Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar ve Dünya Ekonomik Bunalımı'nın getirdiği zorunluluklar dolayısıyla devletçilik görüşünü ön plana çıkararak CHF yerine Fethi Bey'in tercih sebebi olmasını sağlamıştır.

Fırka'nın kuruluşu ABD'de de ilgiyle karşılanmıştır. Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu) tarafından gönderilen raporda; Amerika'nın siyasi mahfillerinde ve basınında yeni partinin olumlu karşılandığı ifade edilmiştir. Rapora göre; hükûmet üyeleri Türkiye'de ikinci bir partinin kuruluşunu Türk siyasetinin gelişmesi yolunda önemli bir etken, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in ikinci bir partinin kuruluşuna imkân tanımasını da yüksek zekâsının bir eseri olarak görmüşler hatta onu “*asrın tek siyasi dâhisi*” olarak nitelendiren raporlar göndermişlerdir.³⁷ Amerika'da Ermenice yayımlanan *Baykar* (Baikar) gazetesinin SCF hakkında görüşleri de Başbakanlığa gönderilen rapora yansımıştır. Bu raporda; SCF'nin kurulmasıyla Türkiye'nin gerçek amacının Avrupa'dan büyük

³⁶ TDA, 2763/47976-229237-25, 03.10.1930, s. 1-2; SCF'nin kuruluşunu konu alan bir haber Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından kayda alınmıştır. “Le Petit Parisien” gazetesinde yayınlanan “Türk Politikası Yeni Bir Evreye Giriyor” başlıklı makalede Fethi Bey'in programıyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme yer almaktadır. Bk. BCA, 30-10-0-0/83-550-5, 27.08.1930; “La Politique Turque Va Entrer Dans Une Nouvelle Phase”, *Le Petit Parisien*, 28 Août 1930, Nu: 19539, s. 2.

³⁷ TDA, 2763/47976-229237-29, 01.10.1930, s. 1.

miktarda borç almak olduğu, siyasi ve iktisadi nedenlerden dolayı İsmet Paşa'nın bu işi başaramayacağını anlayan Türkiye'nin bu defa Fethi Bey'i öne sürdüğü iddia edilmiştir. Raporun devamında Fethi Bey'den Ermeniler lehine uygun şartlar oluşturmasını beklemenin gereksizliğinden dem vurularak, Fethi Bey'in son konuşmasındaki ifadelerini de sadece yabancı devletleri etkilemek için sarf ettiği iddiasına da yer verilmiştir.³⁸ Söz konusu yazıdan da anlaşılacağı üzere Ermeni gazetesi, Fethi Bey'in azınlıklara dair söylemlerini samimi bulmamaktadır. Fransa ve ABD siyasi mahfillerinin SCF'nin teşkiline gösterdikleri ilgiyi İngiltere'de görmek mümkün olmamaktadır. Nitekim Londra Büyükelçisi Ferit Tek tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda bu ilgisizliğin nedeni olarak SCF'nin kuruluş sürecinde İngiltere'deki ekonomik sıkıntıların olmasının etkili olabileceği yorumu yapılmıştır. Yeni partinin kurulmasına ilgi gösterenlerin ise süreci olumlu karşıladıkları belirtilmiştir.³⁹

Stockholm maslahatgüzarının Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, SCF'nin teşekkülünün İsveç'te ilgiyle takip edildiği bildirilmektedir. Maslahatgüzar Raif Bey (Köseraif), İsveç Dışişleri yetkilileri ve sefirleriyle yaptığı görüşmelerde, İsveç siyasi çevrelerinde yeni parti oluşumunun Cumhurbaşkanı Gazi Paşa'nın isteği ve teşvikiyle ortaya çıktığının dile getirildiğini aktarmıştır. Bu çevreler, Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen Cumhuriyet esaslarının sağlam temeller üzerine yerleştiğini vurgulamışlardır. Rapora göre yetkililer, TBMM'nin yalnızca bir parti ile değil, parlamenter sistemle yönetilmesini Türk milletinin siyasi olgunluğa ulaştığının bir göstergesi olarak değerlendirmiş; bu yönetim tarzının Türkiye'ye iktisadi ve siyasi bazı faydalar sağlayacağını ve bu süreçte Türkiye'nin Avrupa'ya siyaseten yakınlaşacağını düşünmüşlerdir.⁴⁰

Türkiye'nin Prag Maslahatgüzarı Cevat Bey (Açıkalın) tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen ve basında yer alan haberler temel alınarak hazırlanan raporda ise SCF'nin kuruluşunun Çekoslovakya'da ilgi gördüğü ve olumlu karşılandığı ifade edilmiştir. Yeni partinin kurulması, Çek siyasi çevrelerinde medeni bir milletin iç siyasetinde doğal bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca ülkedeki yabancı elçiler de SCF'nin ortaya çıkışını Türkiye'deki rejimin gücüne bir delil olarak nitelendirmişlerdir. Raporda, İtalyan sefirinin ve Rus temsilcisinin de bu konuda dikkatli oldukları, özellikle Rus sefirinin "*tenkide maruz kalmayan, muhalıfsız hükümet dünya yüzünde var mıdır? Zatında kuvvetli bir rejimi bir hükümeti kanuni muhalefet ilâ eder. İşte bunu maatteessüf Rusya'da*

³⁸ BCA, 30-10-0-0/108-712-17, 06.10.1930, s. 3.

³⁹ TDA, 2763/47976-229237-11, 29.09.1930, s. 1.

⁴⁰ TDA, 2763/47976-229237-34, 01.10.1930, s. 1.

anlamak isteyen yoktur” sözleriyle çok partili hayatın önemine vurgu yaptığı aktarılmaktadır.⁴¹

1920’li yıllar ile 1930’lu yıllar karşılaştırıldığında Türkiye’nin gerek iç gerekse dış koşullarının farklılık gösterdiği görülmektedir. 1920’li yılların zayıf Türkiye’si savaştan galip çıkan başta güçlü İngiltere olmak üzere diğer Batılı devletler karşısında yeni kurulan devletini ayakta tutmaya, çağdaştırmaya ve isyanlara karşı korumaya çalışmaktadır. Ancak 1930’lu yıllar itibarıyla durum değişmiş, Avrupa’nın değişimci devletlerine karşı temellerini sağlamlaştırmıştır. Hal böyle olunca Batı, Versay düzeninin yıkıldığı 1930’lu yıllarda kendi güvenliği için askerî açıdan Türkiye’ye ilgi göstermeye başlamıştır.⁴² Nitekim Batılı devletler, 1930 yılında SCF’nin kuruluşuyla Türkiye’nin Millî Mücadele’den itibaren kendileriyle olan olumsuz ilişkilerin de sona ereceğini ve SSCB ile Batılı devletler arasındaki güç dengesinin Avrupa lehine evrileceğini düşünmüşlerdir. Cumhuriyetin kuruluşuyla yürütülen dış politikanın, SCF’nin temsilcisi olduğu liberal dünya görüşü ile değişebileceği ihtimali gerek Avrupa gerekse ABD kamuoyunda ilgi ve heyecanla karşılanmıştır.⁴³

SCF’nin Kuruluşu Karşısında Olumsuz Bakış Açısına Sahip Batılı Devletler

SCF’nin kuruluşu ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin aksine İtalya’da endişeyle karşılanmıştır. Türkiye’nin Roma Büyükelçisi Suat Bey (Davas) tarafından Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen rapor bu durumu kanıtlar niteliktedir. Raporda belirtildiği üzere SCF’nin liberalizme dayanan programı İtalya’da hoş karşılanmamıştır. Zira “faşizm” kendisi gibi tek partili, devletçi ve milliyetçi bir siyaseti desteklemektedir. Yeni partinin Fethi Bey tarafından kurulmasını, İtalya’da Türkiye’nin dış siyasetinin değişim ve dönüşüm içerisine girerek Fransızlara teveccüh ettiği şüphesinin uyanmasına neden olmuştur. Ancak İsmet Paşa’nın konumunda herhangi bir değişiklik olmaması ve partinin ilgiyle karşılanmaması İtalya’da zamanla Türk dış siyasetinde değişimin olmayacağı kanaatinin oluşmasını sağlamıştır. İtalyan basını da hükümetlerinden aldıkları talimat doğrultusunda sadece Türkiye’deki muhabirleri tarafından gönderilen haberleri yayınlamakla yetinmişlerdir. Roma Büyükelçisi raporunun devamında ise görüştüğü bazı gazetecilerin düşüncelerine yer vermiştir. Bu gazeteciler SCF’nin kurulmasını Cumhurbaşkanı’nın dehasına ve hürriyetperverliğine

⁴¹ TDA, 2763/47976-229237-31, 29.09.1930, s. 1.

⁴² İlhan Uzel, “Batı Avrupa’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, Cilt 1, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 292.

⁴³ Yusuf Tekin; İrşat Sarıalioğlu, “Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinin Uluslararası Yansımaları: Türk Dış Politikasında Değişim Tartışması”, *Belleten*, Cilt 86, Sayı 307, Aralık 2022, s. 1084.

bağlamışlar ancak kendilerinin ülkelerinde bu hürriyetten mahrum olduklarını belirtmişlerdir. Raporda, faşizme göre hükûmetin fikirleri doğrultusunda düşünmek zaruri olduğu için hiç kimsenin ikinci bir partiyi tasvip etmediği de vurgulanmaktadır.⁴⁴ Rapordan da anlaşılacağı üzere İtalya SCF'nin kuruluşundan rahatsızlık duymuştur. Zira İtalya yeni partinin faşizme ters olan liberal görüşünden, bundan sonra Türkiye'de tek partili sistemin siyasete hâkim olmayacağından ve SCF'nin iktidara gelmesi halinde Türkiye'nin dış politikasında Fransa'ya yaklaşma ihtimalinin doğacağından endişe duymaktadır.

SCF'nin kurulmasına sıcak bakmayan bir başka ülke ise Sovyet Rusya'dır. Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey'in (Baydur), Rus elçi Suriç'in (Yakov Zaharoviç Surits) hükûmetine gönderdiği ilk yazıya atfen kaleme aldığı rapora göre; Rus siyaseti SCF'nin kurulması ile Türkiye'nin Fransa'ya yakınlaşacağını ve dış siyasetini değiştireceğini düşünmüşlerdir. Ancak Rus elçinin gerek Cumhurbaşkanı gerekse Başbakan ile yaptığı görüşmeler ve yeni partinin kurulmasından sonra meydana gelen gelişmeler bu zannı değiştirmiştir.⁴⁵ İtalya gibi Sovyet Rusya'nın da SCF'nin kuruluşu karşısında olumsuz bir tutum sergilemesindeki temel etken ise olası bir Türkiye-Fransa yakınlaşmasından duyulan kaygı olsa gerektir. SCF'nin iktidara gelmesi ile Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan uzaklaşabileceği düşüncesinin Rusları rahatsız ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dışişleri Bakanlığı Basın-Yayın Genel Müdürlüğü tarafından 14 Eylül 1930'da Başbakanlık Müsteşarlığına gönderilen bir başka yazıda ise *Pravda* (ПРАВДА) gazetesinin 13 Ağustos'ta yayımladığı “*Türkiye’de Yeni Parti?*” başlıklı makaleye yer verilmiştir. Bahse konu olan yazıda SCF'nin kurulduğu süreçte Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi atmosfere dair tespitlerde bulunulmuştur. Yazıda; Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir parti kurulmasını istemesindeki amacının, siyasi hayatta dengeyi ve CHF'nin denetlenmesini sağlamaktan ziyade muhalefet partisi adı altında yeni bir devlet partisi yaratmak olduğu belirtilmiştir. Dahası, Gazi'nin Fethi Bey'i muhalefet partisinin liderliğine getirmesi ise CHF'ye olan güvenini SCF'ye de sunmak istediğinin delili olduğu vurgulanmıştır.⁴⁶

17 Ekim 1930 tarihinde Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen raporda ise Azerbaycan'da yayınlanan *Raboçi* (Bakinski Raboçi) gazetesinde çıkan “*Şark Dostu*” başlıklı makaleye temas edilmiştir. Makalede öncelikle SCF adıyla kurulan yeni partinin 75 milletvekilinin olduğu bunun da TBMM'nin %25'ine tekabül ettiği belirtilmiştir. Halk Fırkasına

⁴⁴ TDA, 2763/47976-229237-26, 29.09.1930, s. 1.

⁴⁵ TDA, 2763/47976-229237-4, 10.10.1930, s. 1.

⁴⁶ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 183-184.

da temas edilen makalede fırkanın İstiklal Harbi'nde, inkılaplar döneminde ve son yıllarda Türk ekonomisinde büyük rol oynayan burjuva ve köylü kesimine dayandığı vurgulanmaktadır. Yine yazının devamında 20 Ağustos tarihli *Hümanite* gazetesinin verdiği bilgilere de ıktıbasta bulunularak kapitalist devletler gibi Türkiye'nin de ağır buhran içinde bulunduğu, bu mali krizin "İtalyan Komerçiskini Bankası" (Banca Commerciale Italiana) ve "Şura İttifakı"nın (Sovyet Rusya) yardımları ile atlatıldığı ifade edilerek, Türkiye'de ticaretin pasif, ihracatın azalmış, ihracat ve ithalat arasındaki farkın yıllar içinde yükselmiş olduğu iddia edilmektedir. Türkiye'nin ekonomisinden sıklıkla bahsedilen bu yazıda hayatın giderek daha da pahalılaştığı, bütçe dengesinin sağlanması için vergilerin arttırıldığı belirtilmektedir. Özellikle işçi kesimine de temas edilerek, durumlarının hiç de iç açıcı olmadığı, birçok alanda yenilikler yapan Mustafa Kemal Paşa'nın işçi sınıfına soğuk davrandığı, kapitalist hükümetlerin bile 1 Mayıs işçi bayramındaki gösterilere izin verirken, Türkiye'de bunun bir "*cinayet sayıldığı*" iddia edilmiştir. Makalede ayrıca Türkiye'ye mali baskı yapıldığı, Ankara Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nden kalan borçları ödemeyi kabul etmek zorunda bırakıldığı ve böylelikle devletin yeni bir mali yük altına girdiği, bu yüzden Halk Fırkası'nın yeniden borçlanmaya gittiği belirtilmiştir. Batılı emperyalist devletlerin Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine de değinilen yazıda; bu devletlerce Kürtlerin sahneye çıkarıldığı iddia edilmektedir. *Berliner Börsen-Courier* gazetesindeki "*Kürt teşkilatının isyanı o kadar derin değilse de maksat Türkiye'yi biraz daha zayıflatarak İngiltere'nin arzularını kabul ettirmektir...*" ifadelerine de yer verildiği makalede dış politikada bu gelişmeler olurken Halk Fırkası'nın politikalarından gayri memnun olanların Fethi Bey tarafından kurulan partiye katıldıkları dile getirilmiştir. Makalede SCF'ye katılanların kapitalist devletlerle ilişkisi olan, İstanbul ve İzmir'de yaşayan burjuvalardan teşekkül ettiği, bunların batı taraftarı oldukları, bu durumun da fırkanın programından yeterince anlaşıldığı belirtilmiştir. Makaleye göre; söz konusu programda şahsi hürriyet, dokunulmazlık, basın hürriyeti, seçimler ve kadın hakları yer almaktadır. Programda köylü ve işçilere dair hiçbir ibare yer almamıştır. Ayrıca yabancı sermayeye kapıların açılması ve Cemiyet-i Akvam ile ilişkilerin sürdürülmesi maddeleri de yer bulmuştur. İsmet Paşa ile Fethi Bey'in kıyaslamasının da yapıldığı makalede; İsmet Paşa doğulu devletlere dayanırken, Fethi Bey'in siyasetinin dümeninin Cemiyet-i Akvam'a taraf olmasa dahi Balkan ittifakına çevirdiği belirtilmiştir. İddiaya göre gerek Fethi Bey gerekse parti heyeti Şuralar İttifakı'na (Sovyet Rusya) düşmandır. Türk basınına göre yeni parti sadece kıyı kentlerde talep görmüştür. Tüm bu gelişmelere rağmen İsmet Paşa'nın yıldızının sönmediği, Türk halkının dost ve düşmanını iyi tanıdığı ve son sözün de yine Türk milletinin olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Sovyet Rusya basınına göre; Batılı

⁴⁷ TDA, 2763/47976-229237-2, 17.10.1930, s. 1-5.

Devletler Osmanlı borçlarının ödenmesi için Türkiye'ye baskı uygularken, İtalya ve Sovyet Rusya mali sıkıntılarını atlatması için Türkiye'ye yardım etmiştir. Hatta başka bir iddiada da Batılı emperyalist devletlerin Türkiye'yi zayıflatmak için Kürtleri kışkırttığı belirtilmektedir. Lozan Antlaşması'yla birlikte Türk-Rus ilişkilerinde yepyeni bir sayfa açılmış, iki ülke arasındaki ilişkiler karşılıklı güvene dayanmaya başlamıştır. Hatta iki ülke, uluslararası ilişkilerde de iş birliği halinde olmuşlardır.⁴⁸ Raporla verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Batı taraftarı ve liberal bir parti olan SCF'nin güç kazanması ve başta Fransa olmak üzere Batılı devletlerin genelinde SCF'yi desteklemeleri, Türkiye'nin Batıya yaklaşacağına düşünülmesine neden olmuştur. Bu ise Sovyet Rusya'nın hiç de tasvip etmediği bir durumdur. Sovyet Rusya, SCF'nin kuruluşunu Batılı devletlerin Türkiye'nin iç politikasına müdahale ederek Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki ilişkiyi bozmaya yönelik bir adımı olarak da görmektedir. Bu yüzden Sovyet Rusya, kendilerine “düşman” olduğunu iddia ettikleri Fethi Bey'e karşı İsmet Paşa'yı desteklemektedir.

Almanya'nın SCF'nin kuruluşuna bakışını değerlendirebilmek için, Hariciye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü'nün 19 Ağustos 1930'da Başbakanlığa gönderdiği rapor özellikle önem arz etmektedir. Raporla, İsviçre'de yayımlanan *Der Bund* gazetesinin İstanbul muhabirinin 14 Ağustos tarihli haberine dayanarak yayımladığı “*Türkiye'nin Yeni Siyaseti*” başlıklı yazıya yer verilmiştir. Yazıda, Fethi Okyar'ın İsmet Paşa'yı siyasi açıdan yetersiz gördüğü için yeni bir parti kurarak siyasete yeniden dâhil olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca İsmet Paşa'nın Rusya ile yürüttüğü dostane siyasete karşılık, Fransız yanlısı olarak tanımlanan Fethi Bey'in demiryolu politikasına yönelik eleştirilerinin Türk-Alman kredi anlaşmasını tehlikeye düşürdüğü ve bu tutumun Fransızları cesaretlendirdiği iddia edilmektedir. Metinde, Türkiye'nin İnönü hükûmeti döneminde yaşadığı ekonomik güçlüklerin Fethi Bey'e umut verdiği, ancak kendisinin İsmet Paşa'nın sahip olduğu siyasi nüfuzla erişemediği vurgulanmaktadır. Yazıda ayrıca, Fethi Bey'in Fransa'dan borç alma politikasını hayata geçirmesi hâlinde ülkenin ekonomik olarak rahatlayacağı ve bunun sonucunda İsmet Paşa'nın millici ve Rusya'ya yakın siyasetinin yerini Avrupa ile yakınlaşan bir yönelime bırakacağı öngörülmektedir. Devamında ise Batılı devletlerin Türkiye üzerinde rekabet edeceği ifade edilmektedir. Bu değerlendirmelerden hareketle Almanya kamuoyunun, SCF'nin kuruluşunu Türkiye'nin dış politikasında bir değişimin habercisi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Zira güç dengelerinin İsmet İnönü'den Fethi Okyar'a kayması durumunda Türkiye'nin, Millî Mücadele'den beri iyi ilişkiler geliştirdiği Rusya yerine Batı'ya yöneleceği düşünülmektedir. Bununla

⁴⁸ Abdülhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 74.

birlikte, Fethi Bey'in demiryolu siyasetine ilişkin eleştirilerinin Almanya'da kaygıyla karşılandığı görülmektedir. Liberal bir anlayışı benimseyen Fethi Bey'in bu yaklaşımının, bir yandan Türk-Alman kredi anlaşmasına zarar vereceği, diğer yandan da bu durumun Fransızların çıkarına olacağı yönünde endişeler dile getirilmektedir.⁴⁹ *Hamburger Fremdenblatt* gazetesinde yer alan "Türkiye Yeni Yollar Üzerinde" başlıklı makalede de Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerinin değişmeyeceği, Fethi Bey'in haricî ve mali politikalara yönelik söylemlerinin uygulanabilir olmadığı eleştirisine yer verilmiştir.⁵⁰

Almanya'nın SCF'nin kuruluş sürecine ilişkin bu tutumu, dönemin Türkiye-Almanya ekonomik ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Çünkü bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin ağırlık merkezini siyasal alanlardan ziyade ekonomik bağlar oluşturmuştur. Nitekim Almanya'nın ilk Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny, 1926 tarihli raporunda, ekonomik sorunlarını çözmek isteyen Türkiye'nin Avrupa'dan yardım talep ettiğini, ancak ekonomik alanda yabancı devletlerin etkisine girmek istemediğini belirtmiştir. Bu nedenle Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik etkisinin aşamalı biçimde artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki siyasi ilişkilerde yaşanan soğukluk, ekonomik ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. Bu durum, siyasi ilişkilerde sorun yaşamayan Türkiye ile Almanya arasında ekonomik bir yakınlaşmayı da beraberinde getirmiş ve Alman sermayesinin ön plana çıkmasını sağlamıştır.⁵¹

Türk diplomatların Ankara'ya göndermiş oldukları ve özellikle dikkat çektikleri hususlar dönemin ABD Ankara Büyükelçisi Grew'un Washington'a gönderdiği raporla oldukça fazla paralellik arz etmektedir. Grew raporunda Ankara'daki yabancı misyonların yeni partiye karşı çarpıcı biçimde farklı tutumlar sergilediğini gözlemlemiştir. Grew'a göre, Fransızlar yeni partinin kurulmasından memnun olmakla birlikte bunu açıkça belli etmekten kaçınmaktadır; zira Fethi Bey'in Fransız etkisi altında görülecek olmasının partinin işlevini zayıflatacağının farkındadırlar. Buna karşılık Rus Büyükelçiliği rahatsızlığını açıkça ortaya koymaktadır. Büyükelçi, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'i sık sık ziyaret etmek suretiyle O'nun üzerinde etkili olmuştur. Nitekim Bakan'ın yakın tarihte gazetelerde yayımlanan *Tass* ajansına verdiği mülakatında, Fethi Bey'in hükûmetin

⁴⁹ Koçak, *age.*, s. 186-188; Koçak söz konusu gazeteyi Alman gazetesi olarak nitelendirmiş olmasına rağmen İsviçre'nin Bern kentinde yayımlanmaktadır. İlgili makale için bk. "Die Politische Neuordnung in der Türkei", *Der Bund*, 19. August 1930, Ausgabe 02, s. 1; *BCA*, 30-10-0-0/83-550-3, 19.08.1930.

⁵⁰ *BCA*, 30-10-0-0/83-550-11, 24.09.1930.

⁵¹ Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Savaş Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 55-56.

dış politikasını desteklemesinden duyduğu memnuniyeti ifade ettiği görülmektedir. Bakan, Türkiye-Sovyet ilişkilerinin ise yalnızca duygusal bağlara değil, ancak olağanüstü yöntemlerle değişebilecek yapısal (muhtemelen coğrafi) koşullara dayandığını belirtmiştir. İtalyanlar ise Fethi Bey'in siyaseten etkili bir konuma gelmesinden memnun değildir. Bunun muhtemel gerekçeleri arasında Fransız nüfuzunun artmasından duyulan kaygı ve Roma'nın diktatoryal sisteme yönelik genel eğilimi bulunmaktadır. İtalyan kaynaklarında sürekli olarak taraflı bilgiler dolaşmaktadır; bunların en dikkat çekenini, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın İsmet Paşa'yı desteklemesi nedeniyle Fethi Bey'in muhalefetinin orduyu siyasete çekme riski taşıdığı yönündedir. Grew'a göre Almanlar da yeni partinin kuruluşundan hoşnut değildir. İsmet Paşa'yı ve özellikle demiryolu projelerini desteklemekte; bu projeler kapsamında sözleşme elde edebilmekten memnuniyet duymaktadırlar. Alman Büyükelçisi hem Prusya hem de Doğu kökenli otoriter düşünce geleneğine aşina biri olarak, İsmet Paşa'yı Fethi Bey'den daha iyi anlamaktadır ve Fethi Bey'in Fransa ile yakınlığı bu olumsuz bakışta etkili olmaktadır.⁵²

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşunun Türkiye'nin Yakın Çevresindeki Devletlerde Yankıları ve Türk Diplomatlarının Raporlarına Yansımaları

SCF'nin Kuruluşunun Balkan Devletleri'nde Yankıları

Balkan devletlerinin SCF'nin kuruluşuna yaklaşımlarını da Türk diplomatlarının raporlarından takip etmek mümkündür. Buradan hareketle Atina Elçisi Mehmet Enis Bey (Akaygen) tarafından gönderilen rapor; SCF'nin kuruluşunun Yunanistan'daki akislerini anlamak açısından önemlidir. Söz konusu rapora göre, yeni partinin kurulması Yunanistan'da iki yönlü bir değerlendirmeye konu olmuştur. İlki SCF'nin iktidara geçmesi halinde dış siyasette izleyeceği yolun iki ülke ilişkilerinde ortaya çıkaracağı etkilerdir. Raporda da belirtildiğine göre; Fethi Bey'in partisini kurduktan sonra *Yarın* gazetesinin İsmet Paşa ve Halk Fırkası hükûmeti aleyhindeki yayınları Yunanistan resmî makamlarınca endişeyle karşılanmıştır. Zira geçmişe bir set çekerek iki ülke arasında dostluk dönemini başlatma siyaseti güden Venizelos ve hükûmeti, İsmet Paşa hükûmeti ile

⁵² Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., Jan. 15, 1930 - June 13, 1939 Source Library:National Archives (United States). Archives Unbound, https://go.gale.com/ps/retrieve.do?tabID=Manuscripts&resultListType=RESULT_LIST&searchResultsType=SingleTab&retrievalId=2cda0a53-b249-4d2c-a1eb-82068d484935&hitCount=12&searchType=BasicSearchForm¤tPosition=3&docId=GAL.E%7CSC5111470395&docType=Manuscript&sort=Relevance&contentSegment=GDSC221&prodId=GDSC&pageNum=1&contentSet=GALE%7CSC5111470395&searchId=R2&userGroupName=cumhurbr&inPS=true. (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2025).

başlattıkları faaliyetlerini, fikirlerini ve kanaatlerini bildikleri devlet adamlarıyla tamamlamak istemektedirler. Ancak Yunan hükûmeti, Türkiye ile dostluk süreci başlamadan önce gerçekleşecek herhangi bir siyasi değişimden endişe etmektedirler. Atina Büyükelçisi raporunda; Yunanistan Dışişleri Bakanı Mihalakopoulos'un, SCF'nin kuruluşunun Türkiye'deki etkilerinden bahsederek kabinede bir değişimin olup olmadığını kendisine sorduğunu, iki ülkenin menfaatlerinden doğan dostluk siyasetinin Türkiye'nin iç siyasetinden kaynaklanan bir değişim ile bozulmayacağı kanaatinde olduğunu ancak iki ülke arasındaki dostluk sürecinin İsmet Paşa hükûmeti ile devam ettirmenin kendileri için daha güvenilir görüldüğünü belirtmiştir. Bu düşüncelerine rağmen raporda da ifade edildiği üzere SCF'nin gerek programı gerekse azınlıklar hususunda takındığı tavır nedeniyle iktidara gelme ihtimali Yunanistan mahfillerinde olumsuz bir kanaat uyandırmamıştır. Raporda yeni partinin kuruluşunun Yunanistan kamuoyundaki etkileri üzerinde de durulmuştur. Buna göre, Türkiye'de muhalif bir partinin kurulması; parlamento ve demokratik gelenekleri yerleşmiş bulunan Yunan milleti tarafından ilgiyle karşılanmamış olmakla birlikte, doğal bir ilerleme süreci olarak değerlendirilmiştir. Elçinin aktardığına göre, İzmir olayı ve seçim mücadeleleri sebebiyle Yunan aydınlarının çoğu, bu tür gelişmelerin demokratik ülkelerde olağan olduğunu ve bir muhalefet fırkasının varlığının zorunlu görüldüğünü ifade etmişlerdir.⁵³ Rapordan da anlaşılacağı üzere Yunanistan SCF'nin kuruluşunu kendi çıkarları açısından değerlendirmiş, İsmet Paşa hükûmeti ile başlayan Türk-Yunan dostluk ilişkilerini yine onunla sürdürmek istediklerini ifade etmiştir. Zira Fethi Bey'in nasıl bir dış siyaset izleyeceği kendilerince bilinmemektedir. Bu açıdan bakıldığında Yunanistan'ın Türkiye'nin dış siyasetindeki olası bir değişiklikten kaygı duyduklarını düşünmek mümkündür.

SCF'nin kuruluşunun Yugoslavya'nın siyasi atmosferinde nasıl karşılandığını anlamak için Belgrad Elçiliğinden gönderilen raporlar da önem taşımaktadır. Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi Ali Haydar Bey (Aktay) tarafından gönderilen raporlarda, öncelikle Yugoslavya'daki tüm siyasi partilerin kapatıldığı ve hatta partiler hakkında görüş bildirmenin dahi yasaklandığı belirtilmiştir. Yugoslav basınının ise SCF hakkında ayrıntılı veya karşılaştırmalı değerlendirmelere yer vermediği; sadece bilgi aktarma amacı taşıyan birkaç kısa makale yayımladığı ifade edilmiştir. Bu makalelerden biri de *Obzor* gazetesinde yer almıştır. Anılan yazıda bazı siyasi görüşler ileri sürülmüşse de bunların gerçeği yansıtmadığı, dolayısıyla bir kıymet taşımadığı vurgulanmıştır. Türkiye'nin Belgrad elçisine göre bu durumun temel nedeni, SCF'nin kurulmasıyla Türkiye'de meydana gelen değişimin Yugoslav kamuoyunda diktatörlük rejimi aleyhine bir etki

⁵³ TDA, 2763/47976-229237-6, 21.10.1930, s. 1-2.

yaratacağından duyulan endişedir. Basının da bu etkiyi engellemek amacıyla sessiz kalmayı tercih ettiği belirtilmiştir. Elçinin açıklamalarına göre Yugoslav siyasetçileri, ülkelerinde tek bir partinin hâkim olmasını sağlamaya çalıştıkları için Türkiye’de ikinci bir parti hakkında açık fikir beyan etmekten kaçınmaktadırlar. Buna rağmen Yugoslav politikacıların, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in SCF’ye ilişkin beyanlarını ve TBMM’de serbest biçimde dile getirilen eleştiri ve tartışmaları gıpta ve takdirle takip ettikleri, hatta bu tür bir ortamın kendi ülkelerinde de oluşmasını temenni ettikleri ifade edilmiştir. SCF lideri Fethi Bey’in Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurulacağı yönündeki açıklamaları, Yugoslav siyasi çevrelerinde Türkiye’nin dış politikasına dair çeşitli değerlendirmelerin yapılmasına yol açmıştır. Raporda, *Obzor* gazetesinin “*Karadeniz ve Komşu Devletler*” başlıklı makalesinde bu düşüncelere yer verildiği belirtilmektedir. Ayrıca gazetede yayımlanan bir diğer yazı olan, 28 Eylül 1930 tarihli “*Türkiye’de Vaziyeti Siyasiye*” başlıklı makale de raporda aktarılmıştır. Bu yazıda, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in SCF’nin kurulmasına izin vererek tarafsız bir tutum izlediği; ancak İsmet Paşa’nın muhalif konumu ve SCF’nin durumunun netleşmemesi sebebiyle Gazi’nin bazı bahaneler ileri sürdüğü iddia edilmiştir. Bununla birlikte, muhalefet partisinin parlamento hayatı için bir engel teşkil etmeyeceği yönünde bir kanaat taşıdığı da ifade edilmiştir. Makalede ayrıca Fethi Bey’in yeni bir parti kurmasının, uzun süredir CHF hükûmetine karşı biriken memnuniyetsizlik nedeniyle ilgiyle karşılandığı ileri sürülmektedir. Türk basınının da bu durumdan yararlanmaya çalıştığı, ancak Fethi Bey’in iktisadi görüşlerinin çok az kişi tarafından anlaşıldığı belirtilmiştir. Yazıda, İnönü Hükûmeti’nin muhalif basını susturduğu iddia edilmiş; İstanbul ve İzmir’de ikişer kişinin hapsedildiği ve 1500 polis memurunun batı şehirlerinden doğuya görevlendirildiği öne sürülmüştür. İzmir Olayı sonrasında bir konuşmasında yabancıların yalnızca “*hizmetçi ya da kul olma imtiyazına sahip olabileceğini*” söylediği iddia edilen Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey’in Moskova’ya, Millî Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Bey’in ise Bern’e elçi olarak gönderildiği aktarılmıştır. Makalede Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e de değinilerek, görev süresinin bir yıl içinde sona erecek olması sebebiyle CHF’nin başkanlığına geri dönmeye hazırlandığı ve durumunun giderek belirsiz hâl alması nedeniyle Fethi Bey konusunda tereddüt yaşadığı öne sürülmüştür. İsmet Paşa’ya ilişkin değerlendirmelerde ise hükûmetine karşı belirgin bir muhalefet olmadığı; ancak Meclis oturumlarında görüşülen mali konuların önem taşıdığı belirtilmiştir. Yugoslavya’daki yabancı çevrelerin görüşlerine de değinilen rapora göre, yabancı mahfiller SCF’nin kuruluşunu parlamenter hayatın en temel ihtiyacı olarak görmektedirler.⁵⁴

⁵⁴ TDA, 2763/47976-229237-19, 02.10.1930, s. 1-6.

SCF'nin kuruluşu gibi kurucusu Fethi Bey de elçilik raporlarında işlenen konulardan birisini teşkil etmiştir. Nitekim Sofya Elçiliği Maslahatgüzarı Celal Bey (Abacıoğlu) tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda; *Makedonya* (Македонија) gazetesinin 17 Eylül 1930 tarihli “*İddiaların Aksine*” başlıklı yazısına temas edilmiş ve bu yazıda Makedonya'nın önemli şahsiyetler yetiştirdiğinden Fethi Bey'in de Gazi Mustafa Kemal gibi Makedonyalı olduğundan dem vurulduğu belirtilmiştir.⁵⁵ Yine Sofya Elçiliği'nden gönderilen bir başka raporda ise SCF'nin kuruluşunun Bulgaristan basınında uzun uzadıya anlatılmadığı, Türk basınındaki yayınlardan iktübasla yetinildiği belirtilmiştir. Raporda ifade edildiğine göre; Bulgar siyasetçiler İsmet Paşa hükûmetinin kuvvetli olduğunu, kabinedeki son değişikliklerle de bu gücün arttığını düşünmektedirler. Ayrıca Sofya'da tanınan birisi olan Fethi Bey'in başkanlığını yaptığı yeni partinin “*vakur bir parti?*” olacağı kanaati siyasilerde hâkim olmuştur. Celal Bey'e göre Bulgar siyasi mahfilleri, Türk hükûmetinin yeni partinin kurulmasını desteklemesini ve parlamenter sistemin kurallarını uygulamak istemesini Türkiye'nin siyasetinin geliştirilmek istenmesine bir delil olarak görmektedirler.⁵⁶

Balkan devletlerinde görevli Türk diplomatlarının raporlarından hareketle Yunanistan ve Yugoslavya'nın SCF'nin kuruluşunu kendi iç siyasetlerine etkisi doğrultusunda değerlendirdiklerini söylemek mümkündür. Yunanistan Türkiye'nin iç siyasetindeki bu değişimin Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk sürecini olumsuz etkilemesinden endişe duymaktadır. Yugoslav siyasetçiler ise bir taraftan SCF'nin kuruluşunun kendi diktatörlük rejimleri aleyhinde bir etkiye neden olacağını düşündüklerinden Türkiye'deki siyasi gelişmelerden çekinmekte diğer taraftan da arka planda siyasetteki çoğulculuğu kendi ülkelerinde de görmek istemektedirler. Bulgar siyasetçiler ise bir taraftan İsmet Paşa hükûmetinin gücüne inanmakta diğer taraftan da Fethi Bey'e dair müspet düşüncelerinden dolayı SCF'nin kuruluşunu Türk demokrasisinin gelişimi açısından olumlu bir durum olarak görmektedirler.

SCF'nin Kuruluşunun Ortadoğu Devletleri'nde Yankıları

Ortadoğu ülkelerinde, özellikle Mısır'da, SCF'nin kuruluşu hem devletin hem basının dikkatini çekmiş ve bu durum Türk diplomatlarının raporlarına yansımıştır. Kahire Elçiliğinden Maslahatgüzar Mahmut Sait Bey'in (Sayıt) 17 Eylül 1930 tarihli raporunda, Mısır Başbakanı İsmail Sıtkı Paşa ile Dışişleri Bakanı Abdülfettah Yahya Paşa'nın, diktatörlük eğilimlerine rağmen SCF'nin kuruluşunu olumlu karşıladıkları belirtilirken, saray çevrelerinin sessiz kalmakla birlikte hükûmet üyeleriyle benzer görüşte oldukları ifade edilmiştir.

⁵⁵ TDA, 513/40751-162946-30, 18.09.1930, s. 1.

⁵⁶ TDA, 2763/47976-229237-33, 01.10.1930, s. 1.

Raporda, yabancı misyon temsilcilerin çoğunluğunun SCF'ye yönelik olumlu tutumlarına karşın İtalya Sefiri M. Roberto Cantalupa'nın rahatsızlık duyduğu vurgulanmaktadır. Mussolini'nin yakın çevresinden olan Cantalupa, Türkiye'nin tıpkı İtalya gibi tek partiyle yönetilmesi gerektiğini savunmuş; İsmet Paşa hükümetinin altı yıldır yürüttüğü icraatları övmüş ve ekonomik bunalıma rağmen Türkiye'nin onun liderliğinde istikrar sağlayacağı görüşünü dile getirmiştir. Görüşmeler sırasında Abdülfettah Paşa'nın sorusu üzerine Türkiye'nin Kahire Elçisi, Gazi Mustafa Kemal'in Türkiye'nin ihtiyaçlarını en iyi değerlendirebilecek lider olduğunu ve reformlarının isabetli olduğunun genel kabul gördüğünü ifade etmiştir. Abdülfettah Paşa ise bu görüşe katıldığını belirtmiştir. İtalya sefiri, iki dereceli seçim sisteminin kaldırılmasının gerekçesini sorduğunda, Türk elçisi Türkiye'nin demokrasi yolunda ilerlediğini, kadınlara yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanındığını, bunun genel seçimlere de genişleyeceğini belirtmiştir. Buna karşılık Mısır Dışişleri Bakanı, tam serbest seçimlerin sakıncalı olduğunu savunmuş ve bu görüş İtalya Sefiri tarafından da desteklenmiştir. Görüşmeler, İtalya Sefiri'nin eşinin salona girişiyle sona ermiştir.⁵⁷ Anlaşılacağı üzere SCF'nin kuruluş döneminde Mısır'ın demokratik kurumların henüz oluşmamış olması, haliyle Mısırlı devlet adamlarının Türkiye'de yeni bir partinin kurulmasıyla çok partili hayata geçilme çabalarına karşı olumsuz bir tavır sergilemelerine neden olmuştur. Ancak diğer taraftan Abdülfettah Paşa'nın gelişmeler karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı kararların doğruluğunu tasdik eder mahiyetteki ifadeleri, onun kararlarına olan güvenin de bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Kahire Elçiliği'nin raporu, SCF'nin kuruluşunun Mısır basınındaki yansımalarına dair ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Raporda, farklı toplumsal kesimlere hitap eden gazetelerin SCF'ye geniş yer vermesinin, Mısır kamuoyunda bu gelişmeye yönelik belirgin bir ilgi oluşturduğu belirtilmiştir. Arapça gazetelerin yorumlarının, bağlı oldukları siyasi partilerin eğilimleri ve çıkarları doğrultusunda şekillendiği; buna karşılık Fransızca yayın yapan gazetelerin SCF'nin kuruluşunu ve bölgedeki şartları Türkiye lehine değerlendirerek Cumhuriyet'e yönelik olumlu temennilerde buldukları ifade edilmiştir. Vafd Partisini destekleyen gazetelerin, partinin demokrasi ve liberalizm yanlısı duruşu nedeniyle bu değerlere yakın gördükleri her oluşum gibi SCF'yi de olumlu karşıladıkları raporda vurgulanmıştır. Ayrıca bu gazetelerin Avrupalı, Kıpti veya Suriyeli Hristiyanların elinde bulunması ve okuyucu kitlesinin de daha çok Avrupalı, Suriyeli ve Yahudi unsurlardan oluşması nedeniyle Türkiye'ye karşı bir sempati bulunduğu ifade edilmiştir. Raporda gazetelere ve başyazarlarına ilişkin örneklere de yer verilmiştir. Suriyeli Gabriel Enkir'i'nin başyazarı olduğu Vafd yanlısı *Le Journal du*

⁵⁷ TDA, 2763/47976-229237-35, 17.09.1930, s. 3-5.

Caire ile yine Fransızca yayımlanan *La Patrie*'nin başyazarı Suriyeli Victor Adam'ın Türkiye hakkında olumlu yazılar kaleme aldıkları belirtilmiştir.⁵⁸

Kahire Elçiliği raporuna göre, Vafd Partisini destekleyen ve Arapça yayımlanan *Kenkebü's-Şark*, *Belağ* ve *Yevm* gazeteleri, İsmail Sıtkı Paşa Hükümeti döneminde kapatıldıkları için Türkiye'ye ilişkin değerlendirmeleri öğrenilememiştir. Bu gazeteler dışında, İngiltere Yüksek Komiserlięi tarafından finanse edilen Fransızca *La Bourse Egyptienne* ile İngilizce *The Egyptian Mail* gazetelerinin Türkiye'deki gelişmeleri genellikle olumlu bir tutumla izledikleri belirtilmiştir. Özellikle *La Bourse Egyptienne* başyazarı Fransız André de Launois'nin, hem elçiyle yaptığı görüşmelerde hem de yazılarında yeni Türk harflerinin kabulünü heyecanla desteklediği ifade edilmiştir. Raporda ayrıca Mısır sarayının yayın organı kabul edilen ve yalnızca Kahire'de yayımlanan *La Liberté* gazetesinin Türkiye aleyhine yazılara yer vermediği, ancak olumlu bir tutum da takınmadığı belirtilmiş; gazetenin başyazarı Suriyeli Edgard Gallad'ın saraydan yardım aldığı yönünde söylentiler bulunduğu aktarılmıştır. Öte yandan, Vafd yanlısı Gabriel Enkiri ve Victor Adam'ın parti tarafından maaş aldıkları yönündeki iddiaların muhalif gazetelerde, özellikle *La Patrie*'de sıkça dile getirildiği; ancak her iki yazarın bu iddiaları reddederek muhalif gazeteleri "*satılmışlıkla*" suçladıkları raporda ifade edilmiştir.⁵⁹ Rapordan hareketle Mısır'da çıkarılan gazetelerin Türkiye'de yeni bir partinin kuruluşunu kendi iç dinamiklerine ve destekledikleri partilerin eğilimlerine göre değerlendirdiklerini söylemek mümkündür. Demokrasi taraftarı olup Fransızca ve İngilizce yayın yapan gazetelerin Türkiye'deki siyasi gelişmeleri olumlu karşıladıkları da aşikârdır.

Mısır basınında yer alan bazı makaleler, SCF'nin kuruluşuna dair değerlendirmeler hakkında ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Bu bağlamda *El-Abram* gazetesinin 7 Eylül 1930 tarihli sayısında İstanbul muhabirinin "Yeni S.C.F" başlıklı mektubu dikkat çekicidir. Muhabir, önceki haberlerinde SCF'ye fazla önem atfetmenin gereksizliği ile partinin iktidara gelme ihtimalinin zayıf olduğunu iddia etmiş; bu değerlendirmesinin, SCF'nin kısa sürede iktidara geleceğini iddia eden *Times* muhabirinin görüşleriyle çeliştiğini vurgulamıştır. Yazıda, süreç içerisinde *Times* muhabirinin iddialarının abartılı olduğunun ortaya çıktığı, SCF'nin güçlenmekten ziyade güç kaybettiği ve CHF içinden beklenen milletvekili desteğini de alamadığı ifade edilmiştir. Buna karşılık İsmet Paşa'nın konununun da güçlendiği ileri sürülmüştür. Muhabir, kadınların SCF adına propaganda yapmasına rağmen partiye katılan milletvekili sayısının ondan az olmasını, SCF'nin halk desteğini yeterince sağlayamadığının göstergesi olarak değerlendirmiştir. Yazıda ayrıca CHF–SCF rekabetini konu alan bir karikatüre

⁵⁸ TDA, 2763/47976-229237-35, 17.09.1930, s. 1-2.

⁵⁹ TDA, 2763/47976-229237-35, 17.09.1930, s. 2-3.

değnilmiş; karikatürde İsmet Paşa'nın "milli emtia" yüklü vagonları çeken bir lokomotif, Fethi Bey'in ise "yabancı sermaye" ve "zillet" ibareli bir ata binmiş şekilde tasvir edildiği belirtilmiştir. Bu görselle, Fethi Bey'in yabancı sermayeye yakın bir çizgide durduğu ve ekonomik bağımsızlığı zayıflatacağı yönünde bir algının oluşturulmak istendiği; buna karşılık İsmet Paşa'nın milli üretimi ve iktisadi bağımsızlığı önceleyen bir lider olarak sunulduğu aktarılmıştır. Yazar, benzer bir örnek üzerinden Bolşeviklerin Rusya'da dış borçların kabulüne yönelik uyarılarını hatırlatarak, Türkiye'de ciddi bir ekonomik kriz yaşanmadığı süreçte SCF'nin iktidara gelme ihtimalinin düşük olduğunu ileri sürmüştür. Mektupta Yalova'dan İstanbul'a gelen bazı milletvekillerinin değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Milletvekilleri, Gazi Paşa'nın mevcut siyasi ortamın tartışmasız belirleyicisi olduğunu, her iki partinin de kendisine başvurarak onun otoritesini siyasal tartışmaların üstünde gördüklerini belirtmiştir. Gazi Paşa'nın kişisel yetenekleri ve Fethi Bey'e olan yakınlığı sayesinde ülkeyi diktatörlükten uzaklaştırıp daha özgür bir ortama yönlendirdiği; *Yarın* ve *Son Posta* gibi gazetelerin hükûmeti sert biçimde eleştirebilmesinin de bu ortamın bir sonucu olduğu ifade edilmiştir. Son olarak makalede, bu gelişmelerin Gazi Paşa'nın sol eğilimli bir partinin kurulmasına verdiği destekten kaynaklandığı öne sürülmüş; TBMM'nin toplanması ve bu yaklaşımın devamı hâlinde, yeni seçimlere gerek kalmaksızın Fethi Bey'in iktidara gelebileceği değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra SCF'nin olası bir iktidar değişikliğinde devlet yönetimini üstlenebilecek bir kadro oluşturmayı hedeflediği belirtilmiştir.⁶⁰ Mısır hükûmetinin yayın organı *El-Abram* gazetesinde yayımlanan bu makaledeki değerlendirmeler, SCF'nin kuruluşuna yönelik olumsuz yaklaşımları açık bir biçimde yansıtmaktadır. Basında özellikle Fethi Bey'in yabancı sermayeye açık politikalarının Türkiye'yi dış güçlere bağımlı hâle getireceği yönündeki eleştiriler ön plana çıkarılmış; tüm çabalara rağmen SCF'nin milletvekili sayısının düşük olması ise, halkın ve siyasi çevrelerin bu partiye yeterli desteği göstermediğinin bir kanıtı olarak sunulmuştur.

El-Abram gazetesinin 7 Eylül 1930 tarihli *Harici Siyaset* başlıklı yazısında, SCF'ye ilişkin dikkate değer değerlendirmeler yer almaktadır. Yazıda, Türklerin CHF yönetiminden duydukları hoşnutsuzluk nedeniyle yeni bir siyasal alternatif arayışına girdikleri ve bu nedenle Fethi Bey'e yöneldikleri ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, aşırı muhafazakârlar dışında halkın hükûmetten genel olarak memnun olduğu, Türkiye'deki sessizliğin ise bir baskı rejiminin göstergesi olarak değerlendirilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra SCF'nin siyasal dönüşüm hedeflerinin önünde ciddi engeller bulunduğu belirtilmiştir. Özellikle iktidarın muhalefete karşı katı tutumunun bu engellerin başında geldiği vurgulanmaktadır. Yazıda ayrıca 1908'den itibaren Türk siyasi kültürünün köklü

⁶⁰ TDA, 2763/47976-229237-35, 17.09.1930, s. 8-9.

biçimde değişmediği, muhalefetin hâlen “vatan düşmanlığı” ile özdeşleştirildiği ve İttihatçı ile Kemalist dönemlerde muhaliflere ağır cezalar verildiği ileri sürülmektedir. Yazara göre Kemalist liderliğin muhalefete yaklaşımı İttihatçı liderliğe benzemekte; yeni kadroların önceki dönemlere kıyasla daha hoşgörölü davranmaları beklenmemektedir.⁶¹ Yukarıda içeriği hakkında bilgi verilen makalede halkın SCF’ye verdiği desteğin mevcut iktidara olan güvensizliğinden ve ikinci bir partinin Türkiye’nin iç siyasetine getireceği dinamizme olan inançlarından kaynaklandığı açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca Türk siyasal hayatındaki iktidar-muhalefet ilişkisinden de bahsedilerek, iktidarın muhalefete yönelik baskılarının Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet Dönemi’ne kadar geçen süreç içerisinde hiç değişmeden devam ettiği vurgusu da yapılmaktadır.⁶²

El-Abram gazetesi, SCF’nin kuruluşuna atfettiği önemi 13 Eylül 1930 tarihli sayısında yayımladığı “SCF ve Ekalliyetler” başlıklı mektupla sürdürmüştür. İstanbul muhabiri tarafından kaleme alınan bu metinde, SCF ile azınlıklar arasındaki temaslar ele alınmış ve Rumca ile Ermenice basının temsilcilerinin Fethi Bey’i ziyaret ederek azınlık meselesine dair görüşlerini sordukları belirtilmiştir. Fethi Bey’in azınlıklara yönelik tutumunun, İttihatçı kimliğinin öne çıktığı dönemlerden ve Genç Türkiye Cemiyeti’ndeki faaliyetlerinden itibaren adalet ve hoşgörü temelinde şekillendiği ifade edilmiştir. Türk-Ermeni Cemiyeti’nin kuruluşunda sergilediği uzlaştırıcı yaklaşımın da bu tavrın bir göstergesi olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle SCF’nin kuruluşunun azınlık çevrelerinde memnuniyetle karşlandığı, hatta belediye seçimlerinde azınlıklardan aday gösterilmesinin muhtemel görüldüğü ileri sürülmüştür. Buna karşılık, Fethi Bey’in azınlık politikalarının İsmet Paşa’yı destekleyen basın organları tarafından eleştirildiği belirtilmiş; bu gazetelerin CHF’yi “halk fırkası”, SCF’yi ise “cenebi fırkası” olarak nitelendiren bir propaganda yürütebileceği, böyle bir söylemin kamuoyunu SCF aleyhine yönlendirebileceği belirtilmiştir. Mısır basınında yer alan bir diğer değerlendirme ise *El-Mukattam* gazetesinin 17 Ağustos 1930 tarihli nüshasında yayımlanan “*Türkiye’de Siyasi ve İçtimai Bir İnkılap*” başlıklı yazıda görülmektedir. Bu yazıda, Cumhurbaşkanı’nın TBMM’de bir muhalefet partisinin varlığını onayladığı ve yasama süreçlerinde denge oluşturması amacıyla CHP başkanlığından ayrılarak parti liderliğini İsmet Paşa’ya devrettiği belirtilmiştir. Yazar, bu adımı “*büyük bir siyasi inkılap*” olarak nitelendirmektedir. Makalede önemle üzerinde durulan bir diğer husus, Fethi Bey’in Yahudi, Rum ve Ermenilerin hukuki eşitlik taleplerini dikkate alacağı yönündeki açıklamalarıdır. Bu yaklaşım Türkiye’nin izlediği siyasette önemli bir değişime işaret eden bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Türk yöneticilerine, siyasetlerini

⁶¹ TDA, 2763/47976-229237-35, 17.09.1930, s. 10-12.

⁶² TDA, 2763/47976-229237-35, 17.09.1930, s. 15-16.

dönemin koşullarına uyarlamaları hâlinde Türkiye'nin gücünü ve refahını artıracakları yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur.⁶³ İngilizler tarafından desteklenen ve Mısır hükûmetine muhalif bir yayın politikası izleyen *EL-Mukattam* gazetesi yayımladığı bu makalede SCF'nin kuruluşuna verdiği desteği açıkça ortaya koymuştur. O zamana kadar azınlıklara yönelik izlendiği iddia edilen baskıcı politikaların aksine, Fethi Bey'in iyimser ve uzlaşmacı siyaseti Türk siyasi hayatında bir değişim ve dönüşümün habercisi olarak Mısır kamuoyuna sunulmuştur.

Türkiye'nin Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey'in (Tokay) Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği rapor, Bağdat basınının ve Iraklı siyasetçilerin SCF'nin kuruluşuna yönelik tutumlarını ortaya koymaktadır. Rapora göre Bağdat'ta yayımlanan gazeteler, konuya ilişkin herhangi bir değerlendirme yapmamış, yalnızca İngiliz basınında çıkan telgraf haberlerini aktarmakla yetinmiştir. Buna karşılık, raporda görüşlerine yer verilen Irak Dışişleri Bakanı Nuri Paşa, Türkiye'deki siyasi gelişmeleri değerlendirirken, “*Türkiye gemisinin gerçek kumandanının Gazî olduğu ve onun tasvip etmediği hiçbir siyasi hareketin başarıya ulaşamayacağı*” yönündeki kanaatini ifade etmiştir. Ayrıca raporda, Türkiye'de çok partili yaşama geçiş girişimlerine yakından tanık olmuş kişilerin parti mücadelelerinin doğurabileceği muhtemel tehlikelere dikkat çektikleri belirtilmiştir. Bunun yanında, Irak'ta siyasi çevrelerin mevcut Türk partilerinin programlarını inceleyip karşılaştırma yoluna gitmediği de vurgulanmıştır.⁶⁴

Tahran Büyükelçisi Hüsrev R. Gerede tarafından gönderilen raporda ise öncelikle İran'daki siyasi koşullar değerlendirilmiş; ülkede basın özgürlüğünün bulunmadığı, gelişmiş siyasi partilerin ve siyasi derneklerin mevcut olmadığı, ayrıca ordu mensupları ve devlet görevlilerinin yabancı elçiliklerle temasının yasaklandığı belirtilmiştir. Büyükelçi, şahsen yürüttüğü ve güvenilir Türk tebaasına yaptırdığı incelemelere dayanarak, İran'ın İsmet Paşa kabinesine yönelik önceki kanaatlerinde bir değişiklik olmadığını aktarmış; Dışişleri Bakanı Furuği Han'ın da özellikle Ağrı harekâtının başarısının İsmet Paşa ve CHF'nin konumunu güçlendirdiği görüşünde olduğunu bildirmiştir. Banka müdürleri de Türkiye'nin iktisadi siyasetinde bir değişiklik beklemediklerini ifade etmiştir. Raporda ayrıca SCF'nin kuruluşuna ilişkin İran'da olumsuz görüşler taşıyan bazı çevrelerin bulunduğu belirtilmiştir. Örneğin Harbiye Mektebi'nde eğitim gören Polis Müdürü Mirliya Sadık Han, Cumhurbaşkanının prestijinin azaldığı, ülkede memnuniyetsizliğin arttığı ve İsmet Paşa hükûmetinin çekileceğine dair haberler duyduklarını öne sürmüştür. Ancak Büyükelçi, bu tür söylemlerin İran'ın Ankara

⁶³ TDA, 2763/47976-229237-35, 17.09.1930, s. 15-16.

⁶⁴ TDA, 2763/47976-229237-27, 04.10.1930, s. 1.

Büyükelçisi'nin değerlendirmelerinden ziyade, Sadık Han gibi kötü niyetli kişilerin temennilerini yansıttığını vurgulamış; bu çevrelerin Türkiye'de güçlü bir hükümet yerine zayıflamış bir yönetim görmek istediklerini belirtmiştir.⁶⁵ Tahran Büyükelçisi'nin raporu değerlendirildiğinde çok partili siyasi hayatın olmadığı ve baskı rejiminin hüküm sürdüğü İran, Türkiye'de de tek partinin hüküm sürdüğü bir siyasi rejimi desteklemektedir. CHF'nin hem iç hem de dış siyasetteki faaliyetleri onaylanmakta ve Türkiye'de ikinci bir partinin kurulmuş olmasına rağmen CHF iktidarının gücünü koruduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ikinci muhalefet partisi olan SCF, bizzat Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve desteği ile tabiri caizse güdümlü bir parti görünümüyle 12 Ağustos 1930'da kurularak Türk siyasi hayatındaki yerini almıştır. SCF'nin kuruluşunda; Mustafa Kemal Paşa'nın denetim mekanizmasının iyi işlediği bir demokrasi inşa etme kaygısı önemli bir etken olmuştur. Zira tek partili rejim ile hükümet icraatlarının kontrol edilememesi ve muhalefetsiz oluşu kamuoyunda hoşnutsuzluğa neden olmaktadır. Ayrıca ülkenin batılı devletler nezdinde otoriter olduğuna yönelik algının ortadan kaldırılmak istenmesi ve CHF'nin 1923'ten beri alternatifi olmayan bir parti olması nedeniyle uyguladığı politikalara tepkili olan halkın tek parti iktidarından duyduğu hoşnutsuzluk da diğer önemli etkenlerdir. Dahası, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın da etkisiyle ülkede had safhaya ulaşan ekonomik sıkıntılar ve bu durumun toplumda yarattığı huzursuzluk da yadsınamaz önemli bir etken olmuştur.

Tek parti iktidarında muhalif bir partinin kuruluşu dönemin Türkiye'sinin iç siyasetinde ele alınan önemli konulardan birisi olmuştur. Bu noktada ulusal basın önemli bir aktör vazifesi görmüştür. SCF'nin, tek parti iktidarını destekleyen basın organlarının desteğini almasında belirleyici etken, yeni partinin Cumhurbaşkanı'nın teşviki ile kurulması olmuştur. Öte yandan Cumhurbaşkanı'nın tarafsız kalacağını beyan etmesi SCF'ye destek veren gazetelere ise rahat hareket etmeleri için uygun ortamı sağlamıştır. Ulusal basın yeni partiyi ülkenin gerçek bir ihtiyacının mahsulü olarak değerlendirmiş, Fethi Bey'i batı zihniyetine yakınlığından dolayı desteklemiştir. Ancak bu destek uzun soluklu olmamıştır. Zira SCF'nin halktan gördüğü teveccüh, CHF iktidarına taraf gazetelerin tavırlarında değişim ve dönüşüme neden olmuştur. Özellikle CHF ve SCF'nin aynı kaynaktan hayat bulduğu üzerinde durularak her iki parti arasında bir farkın olmadığı vurgusu sıklıkla yapılmıştır.

⁶⁵ TDA, 2763/47976-229237-21, 12.10.1930, s. 1-2.

SCF'nin kuruluşu iç siyasette ve ulusal basında olduğu kadar dış siyasette ve yabancı basında da ele alınmıştır. Nitekim tarihi süreç içerisinde Türk siyasal hayatındaki gelişmeler uluslararası arenada ilgiyle takip edilen konular arasında yer almıştır. Türk diplomatlarının raporları SCF'nin kuruluşunun dış devletlerdeki akislerini anlamak açısından büyük önem sahip olmuştur. Söz konusu raporlara göre; Batılı devletlerden kimi SCF'nin kuruluşunu olumlu karşılarken kimisi de rahatsızlık duymuştur. Fransa, ABD ve İngiltere gibi liberal devletler gerek kendi güvenlikleri gerekse Sovyet Rusya'yı çevreleme politikaları açısından Türkiye'yi önemli bir aktör olarak görmüşler, Türkiye'de batı eksenli ve liberal görüşlü bir partinin kuruluşunu desteklemiştir. Zira Batılı devletlere göre SCF'nin iktidara gelmesi, Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan kopması ve yönünü batıya dönmesini kolaylaştıracaktır. Bahsedilen bu devletler, SCF'nin kuruluşunu desteklerken, İtalya, Almanya ve Rusya gibi devletler ise bu yeni oluşumdan rahatsızlık duymuşlardır. Tek partili diktatör bir rejimin hüküm sürdüğü İtalya liberal görüşlü SCF'yi hem kendi ideolojisine ters olduğu için hem de Türkiye'nin dış politikasında Fransa ile yakınlaşmasına sebep olacağı için endişe ile karşılamıştır. Rusya da tıpkı İtalya gibi Türkiye'nin Fransa ile yakınlaşmasından endişe duymaktadır. Zira Türkiye'nin Batılı bir devlete yakınlaşmasının Türkiye ve Sovyet Rusya arasında o zamana kadar süregelen dostluk ilişkilerine zarar vereceği düşüncesi hâkim olmuştur. Almanya'da SCF'nin kuruluşuna temkinli yaklaşan başka bir devlettir. Almanya, Türkiye ile ilişkilerini bilhassa ekonomik açıdan değerlendirmiştir. Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile arasını düzeltmesinin ekonomik ilişkilerine de yansıtacağını düşünmüştür. Bu ise Almanya'nın hiç de tasvip etmeyeceği bir durumdur. Çünkü Almanya, Türkiye'de kendi sermayesinin öncelikli olmasını istemektedir.

SCF'nin uluslararası alandaki yansımaları, dönemin siyasal yapısına uygun bir biçimde alternatif dünya görüşleri ve ülkelerin kendi dış politika stratejileri dâhilinde oluşmuş ve bu noktada Batılı liberal devletlerle Sovyetler Birliği ve İtalya'nın SCF'ye bakışı arasında ciddi bir fark olmuştur. SCF'nin kuruluşu, Batı devletleri tarafından olumlu bir gelişme olarak karşılanırken, Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya bu gelişmeden rahatsız olmuştur. Balkan Devletleri ise Türk siyasal hayatındaki bu değişimi kendi iç dinamikleri açısından değerlendirmiştir. Yunanistan SCF'nin iktidara gelmesi durumunda Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk ilişkilerinin olumsuz etkileneceği kanaatinde olmuştur. Yugoslavya siyasi mahfilleri ise Türkiye'de çok partili hayata geçişi kendi baskıcı rejimlerine aykırı bir gelişme olarak görmüşlerdir. Bulgaristan ise Yunanistan ve Yugoslavya'nın aksine SCF'nin kuruluşunu Türkiye'de demokrasinin gelişimi açısından olumlu adım olarak nitelendirmişlerdir. SCF'nin kuruluşu Ortadoğu devletleri tarafından da ilgiyle izlenmiştir. Diktatörlük ile yönetilen Mısır'da gerek siyasetçiler gerekse iktidarı destekleyen gazeteler SCF'yi eleştirirken, hükûmete

muhafif yayın yapan gazeteler ise SCF'nin lideri Fethi Bey'i Türk siyasetinde değişim ve dönüşümün mimarı olarak görmüşlerdir. İran siyasetçilerine göre ise; SCF kurulmuş olsa dahi CHF'nin gücü ve etkinliği devam edecektir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara

30-10-0-0/108-712-17, 06.10.1930.

BCA, 30-10-0-0/83-550-11, 24.09.1930.

BCA, 30-10-0-0/83-550-3, 19.08.1930.

BCA, 30-10-0-0/83-550-5, 27.08.1930.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), Ankara

2763/47976-229237-1, 22.11.1930.

2763/47976-229237-11, 29.09.1930.

2763/47976-229237-12, 08.09.1930.

2763/47976-229237-15, 24.09.1930

2763/47976-229237-19, 02.10.1930.

2763/47976-229237-21, 12.10.1930.

2763/47976-229237-25, 03.10.1930.

2763/47976-229237-26, 29.09.1930.

2763/47976-229237-27, 04.10.1930.

2763/47976-229237-29, 01.10.1930.

2763/47976-229237-33, 01.10.1930.

2763/47976-229237-34, 01.10.1930.

2763/47976-229237-35, 17.09.1930.

2763/47976-229237-4, 10.10.1930.

2763/47976-229237-2, 17.10.1930.

2763/47976-229237-6, 21.10.1930.

513/40751-162946-30, 18.09.1930.

Kitaplar Makaleler ve Tezler

- AĞAOĞLU Ahmet (1994) *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AKIN Mahmut (2012) Laiklik Sözleşmesi Temelinde Güdümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası, *Journal of Academic Inquiries*, Cilt 7, Sayı 2, s. 49-62.
- AKŞİN Abdülhat (1991) *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Yayınları, Ankara.
- AVŞAR Abdülhamit (1998) *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- AYSAL Necdet (2009) Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 11, Sayı 44 (Güz), s. 581-625
- ÇINAR Ömer (2016) Siyasal Yaşamımızda Serbest Cumhuriyet Fırkası Tek Partiden Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Denemesi, *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10 (Mart), s. 207- 229.
- EMRENCE Cem (2006) *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ERDEM Çiğdem (2013) Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1 (Haziran), s. 1-22.
- ERTEM Barış (2010) Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2 (Aralık), s. 71-92.
- GOLOĞLU Mahmut (1972) *Türkiye Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Başnur Matbaası, Ankara.
- KILINÇKAYA Derviş (2012) Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15 (Bahar), s. 3-18.
- KOÇAK Cemil (2006) *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KOÇAK Cemil (2013) *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Savaş Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, TTK Yayınları, Ankara.

OKYAR Osman - SEYİTDANLIOĞLU Mehmet (1999) *Fetbi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

SEL Devran (2023) *Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Demokrasi Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluş Sebepleri ve Kapanışına Giden Süreç*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

ŞEKER Kadir (2014) Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Gelişmelere Bakışı, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 32 (Ağustos), s. 1-14.

TEKİN Yusuf - SARIALIOĞLU İrşat (2022) Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinin Uluslararası Yansımaları: Türk Dış Politikasında Değişim Tartışması, *Bellekten*, Cilt 86, Sayı 307 (Aralık), s. 1077- 1116.

TUNÇAY Mete (1999) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

URAN Hilmi (2008) *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

UZGEL İlhan (2001) Batı Avrupa'yla İlişkiler, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar*, Cilt 1, Editör: Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 258-314.

YETKİN Çetin (1982) *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul.

----- (2004) *Atatürk'ün "Vatana İbanet"le Suçlandırıldığı SCF Olayı*, Otopsi Yayınları, İstanbul.

Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Der Bund

Hâkimiyeti Millîye

Le Petit Parisien

Son Posta

Vakit

NADİ Yunus (1930) Yeni fırkanın Mahiyeti, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1930, Yıl 7, Nu. 2301, s. 1.

SADAK Necmettin (1930) Yeni Fırka Hakiki Bir İhtiyacın Mahsulüdür!, *Akşam*, 19 Ağustos 1930, Yıl 12, Nu. 4258, s. 1-2.

İnternet Kaynakları

Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., Jan. 15, 1930 - June 13, 1939 Source Library:National Archives (United States). Archives Unbound, https://go.gale.com/ps/retrieve.do?tabID=Manuscripts&resultListType=RESULT_LIST&searchResultsType=SingleTab&retrievalId=2cda0a53-b249-4d2c-a1eb-82068d484935&hitCount=12&searchType=BasicSearchForm¤tPosition=3&docId=GALE%7CSC5111470395&docType=Manuscript&sort=Relevance&contentSegment=GDSC221&prodId=GDSC&pageNum=1&contentSet=GALE%7CSC5111470395&searchId=R2&userGroupName=cumhurbr&inPS=true. (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2025).

Central File: Decimal File 867.00, Internal Affairs Of States, Turkey, Political Affairs., Jan. 15, 1930- June 13, 1939 Source Library:National Archives (United States). Archives Unbound, https://go.gale.com/ps/retrieve.do?tabID=Manuscripts&resultListType=RESULT_LIST&searchResultsType=SingleTab&retrievalId=650b4730-fb82-436d-94b9-b23d52edf990&hitCount=12&searchType=BasicSearchForm¤tPosition=2&docId=GALE%7CSC5111441102&docType=Manuscript&sort=Relevance&contentSegment=GDSC221&prodId=GDSC&pageNum=1&contentSet=GALE%7CSC5111441102&searchId=R3&userGroupName=cumhurbr&inPS=true. (Erişim Tarihi: 8 Kasım 2025).

Ekler

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
PARİS BÜYÜK ELCİLİĞİ

N° 666/552/759

Hariciye Vekâletine

Amir
95596

29 Eylül 1930 tarih ve 127 numaralı telgrafa cevabdır.

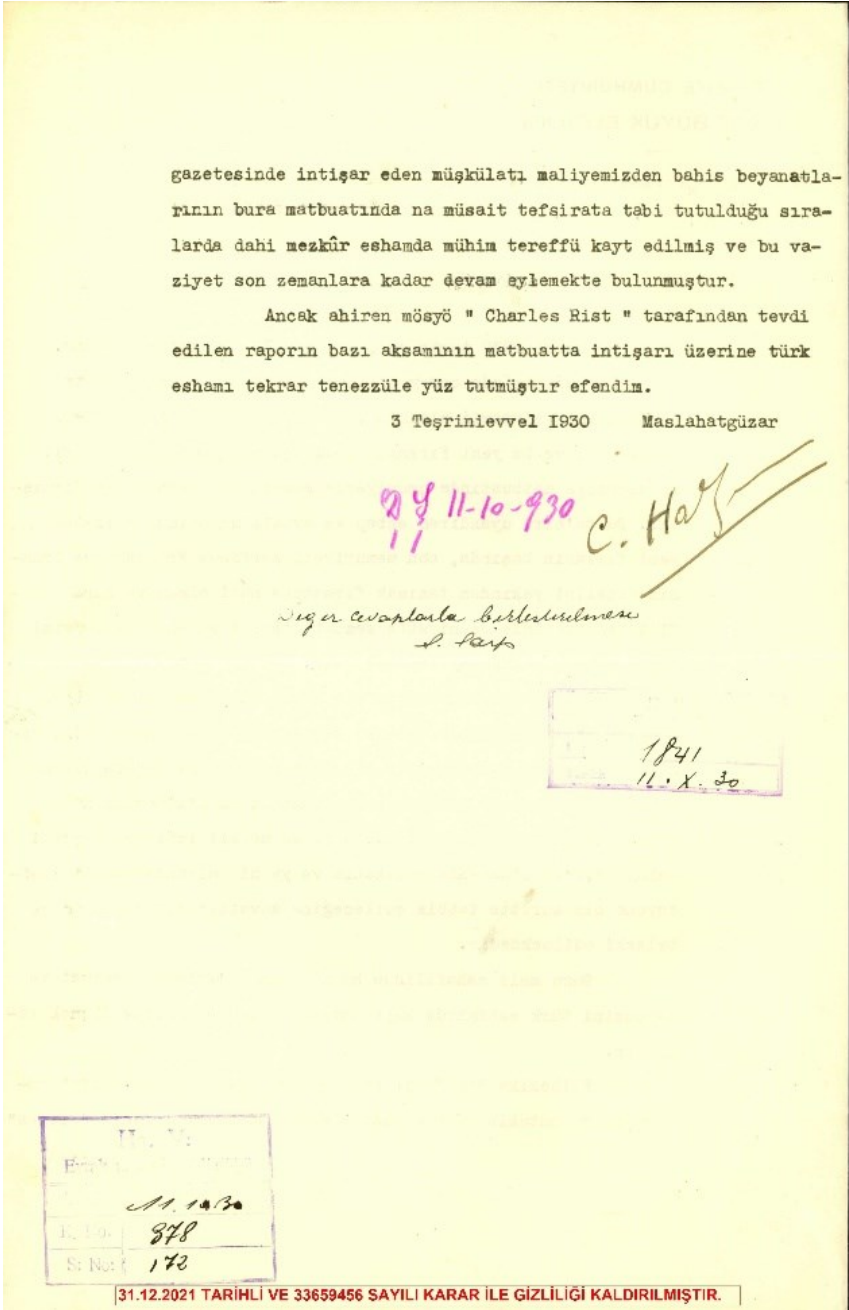
Memleketimizde cereyan eden son siyasi hadisatla Fethi beyefendinin riyaseti altında liberal bir fırkanın keyfiyeti teşekkülü, ve bu yeni fırkanın faaliyet programı bura mahafili resmiesile matbuatında umumiyetle müsait bir te'sir uyandırmıştır. Bu te'siri uyandıran esbap ve avamıl meyanında bilhassa yeni fırkanın başında, son memuriyeti zarfında Fransayı ve Fransız ricalini yakından tanımak fırsatına nail olmuş ve bura mahafili resmiesinde umumiyetle sempati tevlit eylemiş olan Fethi Beyefendinin bulunması keyfiyetidir.

Diğer taraftan, Fransa ile umumi münasebatımızda düyün umumiye itilafnamesinin tatbiki keyfiyetinin bura mahafilini en ziyade alakadar eden mes'ele olduğuna göre Fethi Beyefendinin mezkûr itilafnameye Türkiye baş murahhası sıfatıyla vazı imza etmiş olması, müessesesi bulunduğu fırka mevki iktidara geçdiği takdirde, itilafnamenin sadakatla ve ya hiç olmazsa daha itilaf-cuyane bir surette tatbik edileceğine kuvetli bir zıman ad ve telekki edilmektedir.

Bura mali mahafilinde hasıl olan te'siratın mahiyet ve dercesini türk eshamında kayıt edilen temevvucat ilede ölçmek kabildir.

Filhakika Baş Vekil Paşa Hazretlerinin Sivasta irat buyurdıkları nutukla Tefvik Rüştü Beyefendi Hazretlerinin "Times"

....

Ek 1 - Paris Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Celal Hazım Bey tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu hakkında gönderdiği rapor

(TDA, 2763/47976-229237-25).